

B E N J A M I N

MAGAZINE VAN JMW / ROSJ HASJANA 2022 / JAARGANG 33 / NR. 129 / SJANA TOVA!

Bloei en neergang
in Groningen en Drenthe

Bertien Minco
Nieuwe stem van Westerbork

Jonah Freud
Joodse wereldkeuken

De redactie en alle medewerkers van de Benjamin wensen u een heel gezond, gelukkig en zoet 5783!

Directie en management van Beth Shalom wensen cliënten, familie, medewerkers, vrijwilligers en alle overige betrokkenen een gezond en gelukkig 5783.

Beth Shalom

cordaan

“Betrokken mensen met verstand van zaken”

Joodse GGZ: beter begrip, sneller resultaat!

Als je vastloopt in het leven is het fijn als je terecht kunt op een plek waar je begrepen wordt.

Heb jij last van depressie, angst of PTSS? Bij de Joodse GGZ van het Sinai Centrum helpen we je snel vooruit met effectieve behandeling van meest voorkomende psychische klachten.

**Benieuwd of wij jou kunnen helpen?
Kijk op www.sinaicentrum.nl/joodseggz**

info-joodseggz@sinaicentrum.nl
06 52675319 (WO & DO)

Laan van de Helende Meesters 2, Amstelveen
Berkenweg 7, Amersfoort

Sinai
centrum • Joodse GGZ

Sjana Tova Oemetoeka!

Benjamin 129 / jaargang 33 / **Rosj Hasjana 2022** / **Sjana Tova 5783!**

Pioniers in Marum en een schooltje in Leek / 20

MUSEUM HET JOODSE SCHOOLTJE IN LEEK / FOTO PATRICK STERNFELD

Inhoudsopgave

- 4** JMW nieuws / **Een nieuw jaar**
- 5** Voorwoord / **Viermaal Nieuwjaar**
- 6** Kunst / **Mirjam van Dam**
- 8** Hoofdinterview / **Bertien Minco**
- 12** Ergernissen / **Onlogische zaken**
- 14** Cultuur / **Joodse mode**
- 16** Column Krantz / **Kou en bont**
- 18** Feestdagen / **Rosj Hasjana**
- 23** Historisch / **Coevorden**
- 26** Mijn Leven / **Shuly Guggenheim**
- 28** Eten / **Joodse wereldkeuken**
- 32** In Memoriam / **Wouter van der Schaaf**

- 34** Literatuur van A-Z / **D van Durlacher**
- 36** Hoegenoemd / **Mesquita**
- 38** Joodse traditie / **Begraven**
- 41** Freyda / **Loving Jew**
- 42** Eitzes / **Joods begraven**
- 44** Uitgelicht / **Vrijwilligers**

Agenda/groepen, Lev, Mediene,
CDR, Sjoekertjes en BSP **vanaf pagina 46**

Een nieuw jaar

Rosj Hasjana, een nieuw jaar, een nieuw begin. Tijd om terug te blikken op een jaar waarin corona steeds maar in ons midden bleef en onze bewegingsvrijheid beperkte. Een jaar waarin we het 75-jarig jubileum van JMW helaas niet groots konden vieren. Een jaar waarin we werden opgeschrikt door een nieuwe oorlog vlakbij, in Oekraïne, met stromen vluchtelingen tot gevolg. Maar het is ook een tijd om vooruit te kijken met frisse moed, met nieuwe plannen voor hulpverlening, activiteiten en samenwerkingen.

Herdenken

Pas geleden had ik een kennismakingsgesprek met Bertien Minco, de nieuwe algemeen directeur van Herinneringscentrum Kamp Westerbork. Ik was benieuwd naar haar ervaringen als kersverse directeur. Het was heel bijzonder om zoveel van elkaar te herkennen in maatschappelijke betrokkenheid. We hebben beiden - ieder op onze eigen manier - het gevoel perfect op onze plek te zijn binnen de organisaties waar we nu werken. Bertien verwoordde het mooi: "Ik heb het gevoel op mijn plek te zijn gevallen." Ik herken dat en zie uit naar een goede samenwerking met haar. In deze Benjamin staat een interessant interview met Bertien.

Voor JMW is herdenken een belangrijk onderwerp, niet voor niets is het een van de thema's op de *Onderzoeksagenda voor Joods Nederland* die JMW in oktober presenteerde. Hoe actueel het onderwerp is bleek maar al te goed toen wij, na de opening van het Nationaal Holocaust Namenmonument, werden gebeld door veel mensen die hun gevoelens wilden uiten. De rol van herdenken in de Nederlandse samenleving, en de plek die er daarin nationaal is voor het Joodse verhaal, is een onderwerp waar JMW een rol in te vervullen heeft. Een rol die wij de komende tijd actief willen oppakken.

Mediene

De sociaal-maatschappelijke activiteiten van JMW zijn weer volop in ontwikkeling, zowel in Amsterdam als in de mediene. Er liggen dagtochten, wandelingen, koffieochtenden, filmvertoningen, netwerkbijeenkomsten en nog meer in het verschiet. Het blijft belangrijk om in een vertrouwde Joodse omgeving samen te kunnen

komen, juist ook op die plekken waar weinig Joods leven te vinden is. Daarom ben ik ontzettend blij met een nieuw Joods café in Utrecht. Dit najaar starten de NIG en de LJG Utrecht samen met JMW een regelmatig terugkerende bijeenkomst voor mensen met een Joodse achtergrond (en hun eventuele niet-Joodse partners). Het is de bedoeling dat iedereen zich welkom voelt: zowel orthodox als liberaal, jong of oud, man of vrouw en alles ertussenin.

Vrijwilligers

Dit alles is alleen maar mogelijk dankzij een grote groep enthousiaste vrijwilligers. Onze vrijwilligers zijn enorm belangrijk en tevens onmisbaar – wat ook maar al te duidelijk werd tijdens de opvangcrisis van Joodse Oekraïners in Amstelveen. En we hebben altijd meer vrijwilligers nodig! Hoe verrijkend het kan zijn en hoeveel voldoening het kan geven om als vrijwilliger bij JMW een steentje bij te dragen aan de Joodse gemeenschap, leest u verderop in deze Benjamin. Een bijzonder verhaal waarin het belcontact tussen een vrijwilligster en deelnemer tot een bijzonder mooie vriendschap leidt.

Ook de Benjamin wordt gemaakt door vrijwilligers en het is met veel verdriet dat we moeten mededelen dat Wouter van der Schaaf, redactielid sinds 2014, in augustus is overleden. Ik wens zijn naasten en de redactie van de Benjamin veel sterkte met dit grote verlies. Verderop in deze Benjamin meer aandacht voor Wouter en ook de laatste stukken van zijn hand.

Vooruitkijken

JMW blijft volop in beweging om mee te gaan met de tijd en om tegemoet te komen aan de zich steeds ontwikkelende behoefte van onze doelgroep. Er wordt nu hard gewerkt aan een nieuw strategisch plan 2023 – 2028, waarover wij u spoedig hopen te berichten. Ook wil JMW de presentatie naar buiten toe grondig aanpakken, en lanceren wij begin 2023 een geheel vernieuwde website én een daarbij passende nieuwe huisstijl.

Ik wens u een heel gezond, goed en zoet 5783, Sjana Tova Oemetoeka!

Margo Weerts,
directeur-bestuurder JMW

Verdrietig begin van het nieuwe jaar

De journalist moet niet zelf het verhaal zijn. Hoewel ons redactielid Wouter van der Schaaf mooie, persoonlijke columns kon schrijven, was dat ook zijn overtuiging. Helaas is Wouter dit keer wel ons verhaal; hij overleed onverwachts in de aanloop naar dit nummer. Hoe hard die klap aankomt leest u in de *In Memoriam*. In deze Benjamin staan ook de laatste verhalen die hij voor ons heeft geschreven. We gaan hem ontzettend missen.

Verder blijft dit het nummer voor Rosj Hasjana. Je zou verwachten, een van de Joodse feestdagen die niet voldoet aan het patroon: 'Ze probeerden ons te vermoorden, we overleefden het, dus aan tafel!' Toch ontsnapt zelfs het Joods Nieuwjaar daar niet helemaal aan. Tenminste, een van de Nieuwe Jaren. We hebben er namelijk vier, waaronder het nieuwe jaar dat de uittocht uit Egypte markeert en dus in bovenstaande categorie valt.

De bekendste is Rosj Hasjana, het Joods Nieuwjaar dat deze maand gevierd wordt. Dan is er nog het nieuwe jaar voor de bomen, en het nieuwe jaar voor de dieren, dat dit jaar eind augustus was. Met de internationale Dierendag in oktober is er daarom in deze Benjamin ook een licht dieren-thema te bespeuren, vooral in de rubriek Mijn leven met dierenarts Shuly Guggenheim.

In zijn Rosj Hasjana column gaat Asjer Waterman ook in op de betere zorg die we met z'n allen moeten dragen voor de planeet. Iets dat niet controversieel zou moeten zijn, maar dat vaak toch is.

Polarisatie in de samenleving is een van de zorgen van Bertien Minco, te lezen in het hoofdinterview. Als nieuwe directeur van Herinneringscentrum Kamp Westerbork wil ze de educatieve rol benadrukken van de plek waarvandaan tijdens de Tweede Wereldoorlog Joden, Roma en Sinti werden afgevoerd naar de concentratie- en vernietigingskampen.

Gelukkig is er ook wel wat opbeurends, zoals de jazz van zangeres Mirjam van Dam en het nieuwe kookboek van Jonah Freud.

Sjana tova oemetoeka namens de redactie.

Ferry Biedermann, *hoofdredacteur*

Colofon

De Benjamin wordt uitgegeven door JMW, de welzijnsorganisatie voor Joods Nederland, en verschijnt vier keer per jaar in een oplage van 8.000 exemplaren. Het blad wordt op aanvraag gratis verstuurd naar in Nederland wonende abonnees en is ook online te lezen. Woont u in het buitenland en wilt u de papieren Benjamin? Dan wordt u voor de extra kosten na aanmelding door JMW gefactureerd voor de volgende vier nummers. U kunt zich abonneren door gebruikmaking van de antwoordbon in deze Benjamin, of door registratie via de aanmeldpagina www.joodswelzijn.nl/abonneren.

Wilt u de gratis Benjamin steunen, dan kunt u een donatie overmaken op rekening NL15INGB0000204420 ten name van Stichting JMW Bijdragen & Fondsen, Amsterdam. Het volgende nummer, 130, Chanoeka 2022, verschijnt 24 november.

Benjamin redactie

Hoofdredacteur: Ferry Biedermann
Redactie: Karien Anstadt, Marianne Fuchs, Manja Pauka, Wouter van der Schaaf, Leslie Schwartz, Patrick Sternfeld, Jan Toff
Correcties: Lea van Coeverden

Redactieadres

JMW
Van Boshuizenstraat 12
1083 BA Amsterdam
tel 088 165 22 00
E-mail: benjamin@joodswelzijn.nl
www.joodswelzijn.nl/benjamin-magazine

Vormgeving

Luna 3, Utrecht

Druk

Damen Drukkers, Werkendam

Voorpagina

Bertien Minco
foto Sake Elzinga

In de lange traditie van Joodse jazz

Mirjam van Dam zingt en vertelt

TEKST MANJA PAUKA FOTO VIA MIRJAM VAN DAM

Waarom heb ik als jazzliefhebber niet al jaren geleden over deze bijzondere Amsterdamse jazz-zangeres gehoord?

Dit vraag ik me af als ik Mirjam van Dam (1970) ontmoet in café Belcampo in de Amsterdamse Hallen.

Mijn aandacht voor haar werd getrokken nadat ik onlangs haar nieuwste concert, Jewish Jazz, bezocht.

Mirjam heeft, behalve een conservatorium-opleiding, ook een aantal jaren Kleinkunst-academie achter de rug. Dat is te merken in haar programma's die "verhalende muziekvoorstellingen" zijn. Het is geen musical, geen cabaret, het is het best te vergelijken met de jazzconcerten in de vooroorlogse jaren in New York, toen de muzikanten niet simpelweg een volgend nummer aankondigden, maar in hun shows juist ook het verhaal achter de songs met het publiek deelden. Iedere show was een unieke ervaring, en dat zijn de shows van Mirjam ook. De interactie met de zaal vindt ze belangrijk en haar publiek is dan ook altijd heel betrokken en enthousiast. De verhalen tussen de liedjes komen recht uit haar hart en daardoor is iedere show weer anders.

"Meer dan oorlog alleen"

De voorstelling Jewish Jazz gaat over de deels Joodse oorsprong van jazz. Ongeveer de helft van de componisten en arrangeurs van de jazzmuziek in New York vorige eeuw, waren Joodse immigranten die op de vlucht voor de pogroms in Oost-Europa in de VS terecht waren gekomen. Zoals bijvoorbeeld Irving Berlin, geboren in Siberië, en

George Gershwin wiens vader uit Sint-Petersburg kwam. Veel bekende jazz songs zijn dan ook oorspronkelijk te herleiden tot Jiddische liedjes of Joodse liederen.

Een goed voorbeeld is het nummer *Bei Mir Bist Du Shein*, in 1937 gezongen door de Andrew Sisters. Oorspronkelijk was het een lied uit een Jiddische musical; "*Bay Mir Bistu Sheyn*". Toen de Duitsers daar destijds achter kwamen werd deze song van de Andrew Sisters meteen verboden verklaard.

Niet als Joods profileren

Mirjam vertelt dat ze zich oorspronkelijk niet per se wilde profileren als een Joodse jazz-zangeres, vooral omdat ze de associatie Joods=oorlog had. Maar door de projecten die ze de laatste jaren oppakt lijkt ze het toch te zijn geworden. Ze heeft een ontwikkeling doorgemaakt en nu ziet ze het Joods zijn als een verrijking, iets dat veel meer betekent dan oorlog alleen. En dat ze juist in de jazz als Joodse jazz-zangeres een lange traditie voortzet. Haar Joodse vader stond bijvoorbeeld voor de oorlog als jonge man ook al op het podium en een van haar overgrootvaders was chazzan, voorzanger in de synagoge. Na de scheiding van haar ouders werd Mirjam opgevoed door haar Joodse moeder die als baby van acht maanden door haar ouders in onderduik was afgegeven en na de oorlog opgroeide bij haar onderduikouders. Haar moeder kreeg daardoor in haar jeugd niets mee van de Joodse cultuur, traditie en religie en ze ging daar pas na de geboorte van haar kinderen naar op zoek.

**"Blijven vertellen
over vervolging
en verzet."**

Ze werd onder meer actief in het Sobibor comité als rechterhand van Jules Schelvis, waardoor Mirjam als kind veel verhalen over de oorlog heeft gehoord. Mirjams moeder, Rozette Kats (1942), is tot eind december 2023 te zien en horen in een tentoonstelling in voormalig Kamp Westerbork, waar ook een lied van Mirjam te beluisteren is.

Mirjams moeder is nog steeds actief op scholen om haar oorlogsverhaal te vertellen en Mirjam voelt het als haar opdracht om, nu haar moeder ouder wordt, het stokje langzamerhand over te nemen door ook in de toekomst te blijven vertellen over vervolging en verzet.

Sinds 2017 treedt Mirjam op met de muziekvoorstelling 'Door de nacht klinkt een lied' over drie bijzondere zangeressen: Conny Stuart, Jetty Paerl en Jetty Cantor. De een speelde voor de Kultuurkamer, de ander vluchtte naar Londen en zong voor Radio Oranje, de derde zong in Cabaret Westerbork. In december 2022 is de première van Mirjams nieuwe voorstelling 'Hoor de vrouwen zingen', die gaat over hoe in Kamp Vught in de oorlog door gevangengenomen verzetsvrouwen, ondanks alle ontberingen, gezongen werd. En hoe je de kracht kunt hebben om op de verschrikkelijkste plek op aarde te blijven zingen.

Zelfpromotie is niet makkelijk

Tijdens de coronapandemie heeft Mirjam een moeilijke tijd doorgemaakt toen al haar optredens werden gecancelld. Ze heeft overwogen om dan maar een opleiding te

gaan volgen tot onderwijzeres. Zingen en mooie programma's maken is echter haar passie en uiteindelijk is ze de pandemie doorgekomen met het geven van online zanglessen en het maken van filmpjes. Mirjam vertelt dat ze nog op zoek is naar een goede impresario om haar nieuwe voorstellingen te promoten. Om zichzelf te verkopen vindt zij niet makkelijk en bovendien vergt het veel tijd.

Samen met componist en arrangeur Bob Zimmerman heeft Mirjam een nieuw programma gemaakt met Jiddische liedjes. Ze heeft daarvoor lessen Jiddisch genomen om de teksten beter te kunnen begrijpen. In haar programma vertelt ze, tussen de muziek door, de boeiende levensverhalen van Jiddische liedschrijvers. Behalve in alle Joodse en Jiddische concerten zingt Mirjam ook in de vrolijke jazzband The Happy Feet Orchestra, treedt ze bij huwelijks- en andere ceremonies op met haar koor Four Voices, geeft ze zangles en dirigeert diverse koren. •

Voor de concertagenda check haar website
www.mirjamvandam.nl

Cultuur en oorlog

Bertien Minco vernieuwt Westerbork

TEKST FERRY BIEDERMANN FOTO'S SAKE ELZINGA

Ze speelt al enkele decennia een belangrijke rol in het Nederlands culturele landschap, onder meer als oprichter en directeur van het Jeugdcultuurfonds. Ook heeft ze een goed ontvangen roman geschreven, geïnspireerd door hoe haar familie met het oorlogsverleden omging. Sinds mei dit jaar, toen ze directeur werd van Herinneringscentrum Kamp Westerbork, is Bertien Minco binnen de Joodse gemeenschap ook een soort BN'er geworden.

wat aandacht met zich meebracht, en hoe dat ook weer verdween toen ze er mee ophield.

Minco, 59, moet smakelijk lachen om het label BN'er. "Het interesseert me geen biet," zegt ze in de haar kenmerkende recht-voor-zijn-raap stijl. Als directeur van het Jeugdcultuurfonds merkte ze al dat zo'n functie wel

Ze is de eerste Joodse directeur van Westerbork, het kamp dat tijdens de oorlog fungeerde als doorgangskamp voor Joden, Roma en Sinti op weg naar concentratie- en vernietigingskampen in het oosten van Europa. Maar ook over de verwachtingen die dat met zich meebrengt is ze nuchter: "Mensen zeggen, oh wat fijn een nieuwe Joodse directeur. En dan denk ik, ja dat is wel leuk, totdat ik iets doe wat ze minder goed vinden en dan ben ik de Joodse directeur die niet alle Joden te vriend kan houden."

In haar keuken, nog boven de bovenverdieping waar ze woont in het centrum van Amsterdam, hebben twee katten grotendeels het rijk alleen. Er wordt niet gekookt ondanks dat het vrijdag is. Minco's broer komt met de familie eten en er is besteld bij een Israëliische cateraar. Ze groeiden op in Groningen, maar wonen allebei al jaren in Amsterdam.

"Ver van Jeruzalem is het goed toeven."

Het opgroeien in Groningen, in een kleine maar hechte Joodse gemeenschap, heeft grote invloed gehad. Haar vader was voorzitter van de Joodse gemeente en haar moeder kwam uit een religieus Amsterdams nest, maar er werd losjes met de tradities omgegaan.

"Vrijdagavond deden we als we zin hadden. "Hebben we zin? Nou, dan doen we het. Hebben we geen zin? Dan doen we het lekker niet," daar was veel vrijheid in. Dan zei mijn moeder: 'Ver van Jeruzalem is het goed toeven'. Daarmee bedoelde ze dat wij niet gecontroleerd werden door de rabbijnen uit Amsterdam. Lekker in de mediene konden we een beetje onze eigen gang gaan."

Bertien Minco in de gereconstrueerde Barak 56, met op de achtergrond één van de radiotelescopen van Astron

Gebroken gemeenschap

Het naoorlogse Groningen was echter in de jaren zestig en zeventig een vaak sombere plek voor de Joodse gemeenschap. “Toen ik opgroeide waren het alleen maar erg veel hele oude mensen, die heel erg verdrietig waren. De een was zijn kinderen kwijtgeraakt, de ander was ook zijn kinderen kwijtgeraakt en weer een ander was zijn vrouw kwijt. Het was een slagveld natuurlijk, wat er over was. Het waren gebroken mensen. Dat heb ik wel als heel heftig ervaren.”

Haar ouders noemt ze “onderduikpubers”, ze waren nog wel kind, maar dus tijdens de oorlog al wat ouder. “Mijn moeder heeft haar ouders verloren. Na de oorlog was ze negentien en moest ze in haar eentje verder. Mijn vader heeft het met zijn moeder en zusje overleefd. Ook van hen was natuurlijk een groot deel van de familie weggevaagd.”

Net als in veel naoorlogse gezinnen werd er thuis niet uitgebreid over de oorlog gesproken, iets waar ze ook op terugkomt in haar roman uit 2016, *Liever niet op reis*. “Het speelde op een hele impliciete manier,” vertelt Minco.

“Er werd bijna niet gesproken over de eigen familie, wel over andermans families. Mijn ouders zetten zich heel erg in voor allerlei mensen die het heel moeilijk hadden gehad, vanuit hun perspectief veel moeilijker dan zichzelf. Die hadden namelijk in kampen gezeten of hadden hun kinderen verloren.”

“Er is meer dan alleen
maar Israël en Joden.”

Veel van die geschiedenis komt terug nu ze directeur is van Westerbork. “Het is goed dat ik weet waar ik het over heb, dat ik geworteld ben in deze geschiedenis. Ik denk dat ik het daarom ook wel goed over het voetlicht kan brengen. Ik wil niet de hele tijd mijn persoonlijke leven erin gooien, maar ik doe het wel een beetje en ik merk dat mensen daar heel erg op reageren. Dat dat toch kennelijk heel belangrijk is.”

Oorlog als Lehrstück

Toch was het vroeger voor haar iets om een beetje van weg te lopen, of in ieder geval afstand van te nemen. “Na die jeugd in Groningen dacht ik, er is ook nog wel wat anders. Ik wilde eigenlijk juist de niet-Joodse wereld ontdekken. Het Joodse leven was zwaar omdat er dus veel oude, verdrietige mensen waren. Ik zei tegen mijn ouders: “Er is meer dan alleen maar Israël en Joden.”

Dat “meer” werd de toneelschool in Amsterdam, dacht ze. “Maar ja, wat gebeurde er toen? Toen werd ik ontzettend geconfronteerd met wie ik was, hoe ik eruit zag, met welke verhalen er in mij leefden, en dat was een enorm heftige confrontatie want dat wist ik eigenlijk niet. Dat werd ook gezien en dat hinderde me ook. Ik zag er enorm Joods uit, dus ik werd dan gebeld voor de casting van oorlogsfilms en ik dacht, oh jee.

— *Je had dus veel last van de oorlog?*

Last? Het is gewoon deel van je leven. Ik weiger mezelf als slachtoffer te identificeren, zo zie ik mezelf helemaal niet. Als sommige mensen vragen, ben je tweede generatie slachtoffer, zeg ik nee, ik ben tweede generatie, laat dat slachtoffer nou maar weg.

Zelf ervaar ik de oorlog eigenlijk als een heel groot, in het Duits noemen ze het Lehrstück, iets om heel veel van te leren over het menszijn. Dat is ook eigenlijk wel bijzonder, dat ik dat in mijn leven heb, iets om heel vaak over na te denken, om me er steeds toe te verhouden. Het geeft mijn leven inhoud en richting. Zonder nou te roepen, oh wat heerlijk dat we die oorlog hebben, maar het is voor mij uiteindelijk wel iets dat een soort kracht en sturing geeft.”

Die kracht en sturing leidden er uiteindelijk toe dat ze het Jeugdcultuurfonds oprichtte, nadat ze besloot dat de theaterwereld niet bij haar paste, ze moeder was geworden en een carrière bij de omroep had opgebouwd. Het fonds helpt kinderen uit gezinnen die het zich niet kunnen veroorloven om deel te nemen aan activiteiten als muzieklessen of theatergroepen. Het kwam voort uit haar werk op het gebied van diversiteit, haar aandacht voor kinderen “die niet gezien en niet gehoord worden” en haar levenslange, door haar moeder ingegeven belangstelling voor cultuur.

Plannen voor Westerbork

In 2017 stopte ze als directeur bij het fonds en ging een aantal andere dingen doen, ze zat onder meer in de Raad van Toezicht van Westerbork. De overstap naar directeur lag niet voor de hand, maar ze werd gevraagd en besloot het toch te doen.

“Ik ben inmiddels 59 jaar en het voordeel van zo oud zijn is dat je precies weet wat je kan en wat je niet kan. Ik dacht: ik kan het verhaal vertellen, ik kan Westerbork op een goede manier in de wereld zetten, ik draag dat verhaal toch al eigenlijk, dus kan ik het ook voor Westerbork dragen. Het ook inhoudelijk verder ontwikkelen, die vernieuwingsplannen.

— *Vernieuwingsplannen? Westerbork moet anders?*

Het gebouw is te klein en outdated, het is een 25-jaar-oude tentoonstelling. Het gebouw is geschikt voor 70.000 bezoekers, wij krijgen zonder enige vorm van reclame 140.000 bezoekers per jaar. We zouden wel meer willen groeien want we denken dat het erg belangrijk is dat nog meer mensen op een goede manier deze verhalen te horen krijgen en deze plek bezoeken.

— *Hoe zie je de rol van Westerbork binnen het herdenkingsgeheel?*

Westerbork, straks het Holocaustmuseum, het Anne Frankhuis en Kamp Vught vertellen in feite het verhaal van de sjoa in Nederland. Dat doen we met elkaar. Het heeft een groot voordeel dat we op verschillende locaties in het land liggen. Wij bedienen natuurlijk heel veel scholen uit het Noorden en Oosten van het land. Die komen minder makkelijk een dagje naar Amsterdam, zo simpel is het ook.

“Ik kan niet zo goed tegen die betutteling.”

Wat ons onderscheidt is de historische plek, het is natuurlijk een bizarre plek. Ik denk dat het vooral nu heel belangrijk is want Westerbork was een plek van illusies. Mensen werden voor de gek gehouden, het was eigenlijk een fake news plek en het is ongelooflijk relevant om dat te benadrukken. Mensen dachten dat het wel zou meevallen daar in het oosten, dat ze daar aan het werk gingen. De Nazi's was er erg veel aan gelegen dat de mensen dachten dat ze naar werkkampen gingen, net als de werkkampen in Nederland.

— *Je ziet er een hedendaagse relevantie in?*

Ja, zonder dat je voortdurend als je daar bent verwijzingen naar vandaag wil horen. Het verhaal staat op zichzelf en moet ook zo verteld worden, zoals het was. Ik kan niet zo goed tegen die betutteling als je in dit type musea komt en dan moet denken aan allerlei vluchtelingenstromen nu, dat vind ik een beetje gekunsteld. Dan denk ik, je doet iedereen en alles tekort, doe het nou maar niet. Maar ja, je moet uiteindelijk wel een vertaalslag maken want het gaat wel over wat voor mensen zijn we eigenlijk, dat we elkaar dit aan hebben gedaan. En dat is ook wat ik bedoel als ik zeg, het is ook een soort leerstuk, de oorlog.

— *Die vertaalslag ging bij Westerbork een aantal jaar geleden mis, met die vluchtelingenwandeling?*

We willen geen evenemententerrein zijn, op geen enkele manier. En wat we gedaan hebben, is duidelijk maken, ook aan onze partners, dat het er sober moet blijven. Natuurlijk moet je er dingen doen, en natuurlijk is er af en toe een voorstelling of iets theatraals. Er gebeuren culturele dingen, maar het moet heel erg het verhaal

Rabbin Binyomin Jacobs, Staatssecretaris Maarten van Ooijen, rabbijn Ies Vorst, Bertien Minco en rabbijn Jehoda Vorst tijdens de herdenking van Het Eerste Transport, op 15 juli 2022

dienen dat daar wordt verteld. Ik snapte wel dat mensen razend werden.

— *Omdat er parallellen werden getrokken?*

Dat ook, en dat snap ik, maar ik denk dan, er zijn zoveel Joden, zoveel meningen. Andere mensen waren er dan weer heel erg voor. We leven natuurlijk in een tijd waarin er heel erg wordt gepolariseerd en het wordt dan ook heel erg uitvergroot, dat had je vroeger minder. Maar het is deels ook voortgekomen uit de subsidiënten, die bang waren dat het verhaal van de Holocaust niet meer relevant zou zijn, dus dat je het nu maar naar het heden moest trekken omdat het anders geen betekenis meer had.

— *Hoe zie jij dat?*

Dat zie ik helemaal niet, ik zie juist dat we nog maar net zijn begonnen met het echt te weten en het echt goed te vertellen. Ik ontdek iedere keer weer nieuwe dingen die ik niet wist. Ieder verhaal, al die 102.000, dat zijn allemaal op zichzelf staande, unieke, verschrikkelijke verhalen.

“Namens mensen die hun mond niet meer open kunnen doen.”

Iedere keer weer ben ik verbijsterd, dan denk ik: het kan toch niet erger dan dit, en dan komt er weer iets ergers. Het zijn allemaal individuele ervaringen geweest van

mensen en het is belangrijk die te onderzoeken en te vertellen en die mensen te herdenken. En ik denk ook dat wij als Joodse gemeenschap nog heel wat rouwwerk hebben in te halen.

— *Is het ook zo dat andere groepen, zoals met het slavernijverleden, nu meer aandacht vragen voor hun verhaal?*

Dat is ook prima, ik denk dat het goed is om aandacht te geven aan allerlei verschillende groepen. Wij hebben in Westerbork ook het verhaal van de Molukkers te vertellen, dat is heel belangrijk. Die kwamen na de oorlog daar terecht. Dezelfde regering die de Joden niet graag terug zag komen, besloot dat ze die Molukkers wel eens kwijt konden in diezelfde barakken. En die hebben daar onder zeer slechte omstandigheden meer dan twintig jaar gewoond. Ook met de illusie dat ze terug zouden gaan naar de Molukken en daar hun eigen land zouden krijgen. Het zijn allemaal belangrijke verhalen, je moet alleen nooit vergelijken, denk ik. Ze bestaan naast elkaar.”

Minco wil vooral het educatieve benadrukken in de vernieuwing van Westerbork, en het belang van de plek voor de Joodse gemeenschap. “Ik zou het fijn vinden als het een plek wordt waar mensen zich kunnen verbinden met het verleden,” zegt ze. Maar uiteindelijk gaat het voor haar over de mensen die er niet meer zijn. “Wat ik heel sterk voel, is dat ik daar niet sta namens mezelf, en ik sta er ook niet namens de Joodse gemeenschap, maar ik sta er wel namens mensen die hun mond niet meer open kunnen doen.” •

10x ERGERNISSEN

Over onlogische zaken

**Met vlijmscherpe logica ontleedt Janan Toff de ergerlijkheden in ons bestaan.
Vandaar dat hij zich zo kan ergeren aan onlogische dingen.**

- 1 Als je vanuit je auto het parkeerkaartje in de gleuf van de uitrijautomaat wil doen, kan je daar net niet bij.
- 2 Sommige producten zijn alleen maar verkrijgbaar in een verpakking van twee terwijl je er maar een nodig hebt.
- 3 Mijn buurman is zijn huissleutel kwijt. Zijn reservesleutel blijkt aan dezelfde bos te zitten.
- 4 Een document waar het nietje rechtsonder zit in plaats van linksboven zodat je telkens weer op onnatuurlijke wijze het blad moet omslaan.
- 5 Een poster voor een evenement waar het jaar niet bijstaat. Je weet dan niet of het nog moet komen of dat het al geweest is.
- 6 De gebruiksaanwijzing voor een ingewikkeld apparaat staat in talloze talen maar niet in het Nederlands.
- 7 Als je een overhemd koopt zit er altijd aan de binnenkant een extra knoopje. Ik heb nog nooit gehoord dat iemand dit nodig had. Wereldwijd worden er dus jaarlijks miljoenen onnodige knopen geproduceerd.
- 8 Straatmeubilair waar niet over is nagedacht zoals de stalen zitbank op het Rembrandtplein waar je na een halve minuut al een koude toges van krijgt. Of een glijbaan die, als de zon er even opstaat, gloeiend heet wordt.
- 9 Mensen die een artikel van vijf krantenpagina's naar je WhatsApp sturen in plaats van naar je mail waar je het veel duidelijker op kan lezen.
- 10 Standbeelden of kunstwerken op straat waar geen bordje bij staat zodat je niet weet wie het gemaakt heeft en wat de betekenis is. Soms is het er wel maar dan staat er een hek omheen zodat je er dan weer te ver vanaf staat om dit te kunnen lezen. •

FOTO: PATRICK STERNFELD

mr L.E. Visserhuis
Joods woonzorgcentrum

Zelfstandig en verzorgd wonen

Mooi kleinschalig woonzorgcentrum in Benoordenhout, Den Haag met ruime appartementen en verpleeggroepen.

Wilt u zelfstandig blijven wonen en indien nodig verpleeghuiszorg thuis/thuiszorg inschakelen? Dat kan in onze 36 appartementen. Voor ouderen die niet meer de regie over hun leven kunnen voeren, zijn er psychogeriatrische en somatische verpleegplaatsen in zeven kleinschalige woongroepen. Nog geen zorg nodig? Iedereen is welkom in ons restaurant.

Voor meer informatie: 070 3143800
of de website: www.jbc-visserhuis.nl

**Ziekenhuis
Amstelland
wenst u
Sjana tova,
een goed en
zoet nieuwjaar**

**Ziekenhuis
Amstelland**

Ziekenhuisamstelland.nl

aangenaam dichtbij

Beeldende Therapie bij JMW

Voor iedereen die graag
creatief bezig is en op zoek is naar
meer diepgang, is bij JMW
nu *Beeldende Therapie*.

Samen met een therapeut werk
je aan persoonlijke thema's die
je op een creatieve manier tot
uiting brengt. Het doel is niet om
iets moois te creëren, maar om je
te uiten. Ervaring is niet nodig!

JMW

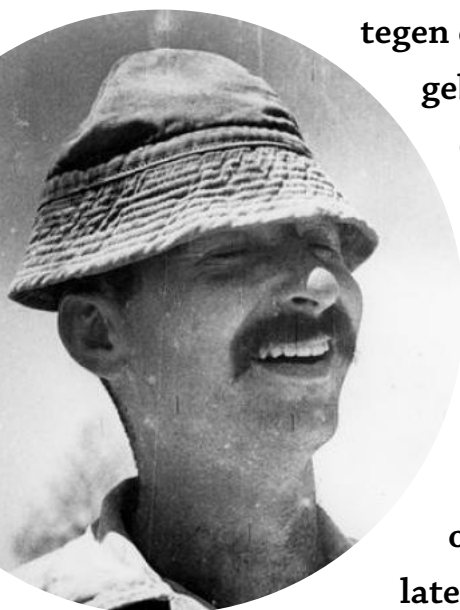
Meer weten? Neem contact
met ons op via 088 - 165 22 00 of
spreekuur@joodswelzijn.nl

Joodse identiteit en kleding

Van gedood worden wegens je
Griekse hoedje tot de kova tembel

TEKST KARIEN ANSTAD

De kleding van holbewoners had vooral te maken met bescherming tegen de kou. Zoals bekend gebruikten ze hiervoor dierenvellen. In de loop van de geschiedenis ging cultuur echter een grotere rol spelen. Kleding kreeg ook de functie om je te onderscheiden, om te laten zien tot welke groep je behoorde. Hoe ontwikkelde de kledingstijl zich bij de Joodse bevolking?

Kibboetslid met kova tembel, 1950 à 1960, foto Ein Hahoresch archief (CC BY 2.5)

Leden met kova tembel op bouwen kibboets Ein Zeitim, 1946, foto Israel GPO

Joodse traditie gaat niet altijd per sé duizenden jaren terug. Zo zijn ook de opvattingen over kleding door de tijd heen veranderd. Die waren bovendien afhankelijk van de plaats waar de Joden woonden. De cultureel antropoloog Eric Silverman stelt dat Joden in de late oudheid kleding en kapsels droegen zoals de mensen om hen heen. Maar in Makkabeeën 4:12 wordt geschreven dat Joodse jongeren die schuldig waren aan Hellenisering door het dragen van petten die kenmerkend waren voor Griekse jongeren, werden gedood.

De tora bevat regels voor kleding die later door rabbijnen mede geïnterpreteerd werden als voorschriften voor Joden om zich te onderscheiden van de niet-Joodse samenlevingen waarbinnen ze leefden. Zo hield men de groep bij elkaar en de Joodse identiteit mede in stand.

“Bescheiden en respectvol.”

Als de Joden dit niet zelf deden, dan was er vaak dwang vanuit het niet-Joodse gezag. In veel Islamitische landen moesten zowel christenen als Joden bepaalde, onderscheidende kleding dragen. In 1198 beval de Almohaden emir bijvoorbeeld dat Joden donkerblauwe kleding moesten dragen, met zeer ruime mouwen en een belachelijk grote hoed. Ook in veel christelijke, Europese landen moesten Joden onderscheidende hoeden dragen, en soms bepaalde kleuren kleding.

Religieuze regels
Joodse kledingvoorschriften vloeien voort uit de tekst Micha 6:8 in de tora, waarin een houding van nederigheid en bescheidenheid wordt opgedragen. Om die reden gingen de rabbijnen een kledingstijl voorschrijven die paste bij die houding. Hier bestaat de term tznioet

Shtreimel van marterbont, foto Dieter Philipp

David Ben-Goerion en Jitschak Ben-Zvi met fez op tijdens hun studietijd in Istanboel, 1912

voor die voor religieus levende Joden inhoudt dat je je bescheiden en respectvol moet kleden.

Als er ergens in Europa, gedurende zo'n duizend jaar, een gemeenschap woonde die zich ontwikkelde tot een centrum van Joods leven, dan was dat in Polen. Een zeer diverse gemeenschap die in 1939 ruim drie miljoen personen telde. In het prachtige fotoboek *And I still see their faces* staan 455 familie- en portretfoto's, foto's van vrienden en vriendinnen en van het dagelijks leven. Het is samengesteld ter herinnering aan de Joden in Polen en bestrijkt de periode van eind 19de eeuw tot midden jaren vijftig.

Wat een diversiteit aan hoofddeksels van de mannen: naast de petten, sjtreimels, hoeden, bontmutsen, kalotjes en de blootshoofdse mannen, valt ook een aantal Joden met een soort fez op. Hoe zit dat? En dan de vrouwen: foto's van vrouwen met pruiken en hooggesloten jurken worden afgewisseld met meer wereldse dames. Talloze vriendinnen, mondain, maar decent gekleed volgens de mode van de jaren dertig, met dito hoedje, verlevendigen het straatbeeld en kijken vrolijk in de lens. Vrouwen met pruiken zijn in dit boek toch in de minderheid.

Karakteristieke charediem

We kennen de beelden van de ultraorthodoxe charediem: de zwarte jassen voor de mannen en de sjtreimel.

Maar hoe lang worden die al gedragen en waar komen ze vandaan? De lange jas werd in Polen overgenomen van de Poolse adel. Dat de kleding voornamelijk donker is zou komen door een rabbijns besluit uit de 18de eeuw vanuit het idee dat gekleurde jassen aanstootgevend zouden kunnen zijn voor niet-Joden en tot gewelddadige incidenten zouden kunnen leiden.

En dan de sjtreimel: sommigen denken dat deze van Tataarse afkomst is. Ook wordt beweerd dat de rabbijnen in Polen besloten dat deze hoeden gekopieerd dienden te worden naar de dracht van de koninklijke

familie. Op die manier werd men niet bespot en voegde men zich toch naar de wetten van het land. Een ander verhaal is weer dat de sjtreimel afkomstig is uit de chassidische dynastie van de 19de eeuw, het huis van Ruzhin.

Getrouwde Poolse Joodse vrouw in traditionele kledij van eind-18de en 19de eeuw, detail van schilderij van Jan Piotr Norblin uit 1818, Museum of the History of Polish

De getrouwde vrouwen zien we met pruiken, hoofddoeken, haarnetjes, hoeden en baretten. Zoals bekend worden er jurken en rokken tot over de knie gedragen en moeten de mouwen tot de ellebogen reiken. Ook de hals dient bedekt te zijn tot het sleutelbeen. En ook bij de charediem zijn er weer diverse groepen met hun eigen kledinggewoonten en regels, zodat ingewijden zien tot welke groep men behoort. Sommige groepen betrachten in hun kleding de opperste soberheid, andere veroorloven zich iets meer kleur. Sommige pruiken zijn stijf, andere weer wat weelderiger. In die zin lijkt er binnen sommige groepen tegenwoordig ook ruimte te zijn voor individuele expressie, zeker voor vrouwen, mits men maar binnen de lijntjes kleurt.

Modern orthodoxen, liberalen, seculieren

De manier waarop Joden hun identiteit beleven en er invulling aan geven beïnvloedt hun relatie met de samenleving en ook de wijze waarop ze zich kleden. De modern-orthodoxe Joden houden zich aan de orthodoxe wetgeving, de halacha, maar passen zich verder aan de moderne seculiere maatschappij, waarin ze functioneren en werken aan. In kleding onderscheidt men zich dan ook nauwelijks van de niet-Joodse omgeving. De mannen dragen wel een keppeltje, maar dat is in tegenstelling tot de charediem vaak gekleurd of geborduurd en niet zwart. Bij de liberale Joden, die de Joodse leer zelf meer afstemmen op de moderne tijd, is de kleding eigenlijk net zo als bij de modern-orthodoxen, hoewel de vrouwen wel iets meer bloot, mouwloze blouses bijvoorbeeld, kunnen laten zien dan de modern-orthodoxe vrouwen doen. De seculieren gaan wat kleding betreft op in de samenleving. En dan is er nog Israël. Een eigen staat voor het Joodse volk en het land opbouwen, dat was de zionistische gedachte waarbij de socialistisch georiënteerden een belangrijke rol speelden. En zo ontwikkelde zich weer een nieuwe Joodse cultuur, waarbij mannen en vrouwen vaak gelijk optrekken. En wat trek je aan als je het land bewerkt? Op de foto's uit de jaren veertig en vijftig zie je casual kleding en vrouwen in broeken en shorts. En natuurlijk de befaamde kova tembel, het hoedje dat uitgroeide tot een nationaal symbool. •

Krantz maakt het bont

TEKST FERRY BIEDERMANN

Het was een wat grijze en miezerige dag in het najaar, net alsof de herfst er serieus werk van wilde gaan maken, en de gezichten van de leden van de kehilla die net de zaterdagochtenddienst en kidoesj hadden bijgewoond, stonden op onweer. “Krantz”, bromde een dik-ingepakte Moishe Mendelbaum, “Het was koud. Ik kon je parasja nauwelijks horen omdat de tanden van Vleeschkletser naast mij zo hard klapperden dat ik volgens mij blijvende gehoorschade heb opgelopen. Misschien moet ik Orechman vragen je een proces aan te doen.”

Rabbin Shlomo Krantz keek geërgerd het kringetje koukleumende mannen rond die zich warm stonden te trappelen in de vochtige lucht buiten zijn sjoel in het nu wat troosteloze zuidelijke stadsdeel van Amsterdam. “Moshik, jouw oren zijn nooit best geweest. Als ik je iets vraag, lijk je me nooit te horen. Ik dacht dat je voor iedereen van die fleece dekens uit je sportschool mee zou nemen.” Mendelbaum keek naar de lucht alsof hij vaag in de verte donder had gehoord, en antwoordde niet. Krantz gooide het over een andere boeg. “Ik zie jullie vrouwen hier niet staan, die hadden er zeker geen last van?” Mendelbaum wuifde zijn opmerking weg, “Die zijn al gaan lopen want ze hadden het ook fris, maar ja, warmte stijgt omhoog dus misschien hadden ze er boven minder last van. Krantz, ik spreek namens ons allemaal, ook Yaron hier en wat andere jongeren, dat dit zometeen niet gaat als het echt koud wordt. Van de zomer zijn we ook bijna omgekomen omdat je de airco vertikte aan te doen.”

“Het is beter voor
het milieu.”

Wat Mendelbaum zei was waar, wist Krantz. De oude Sheinstein was tijdens een middagdienst zelfs flauwgevalen en met een ambulance afgevoerd. Gelukkig klaagde die nooit. Krantz slikte en draaide voor de zoveelste keer zijn riedel af. “Mensen, we hebben gewoon geen geld voor de airco in de zomer en om het hier heel erg warm te stoken in de winter. Met de huidige prijzen kan ik volgens mijn begroting pas de verwarming aandoen op achttien graden in november. Bovendien,” en hier keek Krantz haast smekend naar Yaron en de andere jongere leden van de gemeenschap, “het is beter voor het milieu.”

Nog voordat hij het had gezegd, besepte Krantz dat hij weer eens een flinke faux pas had begaan. Yaron steigerde zoals hij dat altijd buitengewoon heftig deed als hij weer eens een voorbeeld van hypocrisie in het establishment had gesignaleerd. “Krantz, je geeft helemaal niks om het milieu,” sputterde de jonge, licht-bebaarde self-styled activist. “In dat interview in dat ene vrouwenblaadje zegt jouw Jessica dat het bij jullie binnen in de winter altijd 22 graden is. En dat jullie in de schuur een zonnebank hebben en een sauna. Hoe durf je! En ons maar in de kou laten zitten.”

Krantz sputterde tegen, “Dat is niet eerlijk, Yaron. Dat stuk is van twee jaar geleden, toen ze nog regelmatig vanuit huis moest werken. Lingerie tonen kan nou eenmaal niet als het te koud is. En die zonnebank is ook voor haar werk. Die sauna kwam er eigenlijk vrijwel gratis bij.” Dat laatste voegde Krantz enigszins schaapachtig toe.

Nu bemoeide Mendelbaum zich er weer mee. Hij zag er absurd uit in zijn trainingspak met hoodie en dan ook nog een zwaar sportjack er over, het was geen Siberië, dacht Krantz. “Vertel mij niets over het stoken van bedrijfsruimtes,” bromde de querulant. “We moeten mijn sportschool het hele jaar door op min of meer dezelfde temperatuur houden, niet te warm en ook niet te koud. Dat kost klauwen met geld. Maar ik vind het stug dat jouw hele huis een bedrijfsruimte is, Krantz. De sjoel is dat dan weer wel, dus waar liggen je prioriteiten? Duidelijk niet bij ons.”

“Dat scheelt ook weer met de stookkosten.”

Krantz liep mopperend en klappertandend naar huis en verheugde zich al op de warmte bij hem binnen, want ook in het najaar had Jessica de verwarming al aan. Maar toen hij binnenkwam leek het wel een vrieskist, zijn adem bleef als een wolk hangen in de ijzige hal. In de huiskamer zat zijn vrouw op de bank met een grote bontmuts op en onder een weelderige bontdeken. “Jes, wat is hier aan de hand,” stamelde Krantz.

Jessica keek hem verbaasd aan. “Maar ik had je toch gezegd dat ik een nieuwe klant heb, iets heel anders dan

lingerie tonen?” Krantz wreef over zijn voorhoofd, met de naderende feestdagen had hij niet altijd even goed geluisterd naar de werkperikelen van zijn vrouw. Ze ging door alsof ze het aan een kind moest uitleggen. “Het is die bonthandel, weet je wel? Ze zijn heel groot, zitten overal en hebben gisteren een enorme hoeveelheid spul opgestuurd voor me om uit te proberen en alvast aan te wennen. Ik dacht, lekker voor de winter, dat scheelt ook weer in de stookkosten.”

Krantz ontplofte, “Maar Jes, bont! Hoe kan je dat nou doen? De ellende die ik zometeen over me heen krijg als ze horen dat ik hier een huis vol bont heb. Ook al staat de thermostaat nu op negen graden. Dit is nog erger.” Jessica keek hem meewarig aan. “Het is namaakbont, Shlomi, faux fur, maar net echt. Ze maken zelfs van die bonthoeden nu voor de charediem, dus het is hartstikke koosjer. Hier, voel die deken eens, hoe lekker zacht en warm, kom er ook onder.”

Krantz zuchtte en vleide zich neer naast Jessica onder de warme deken. Hij moest toegeven dat het aangenaam was. Jessica wees naar een doos naast de bank. “Daar zit een lekker met bont gevoerde jas in voor jou, superwarm maar heel licht. Kan je ook in sjoel aanhouden.” Krantz grinnikte. Wat zouden Mendelbaum en Yaron jaloers zijn. •

Help de Benjamin met een donatie!

De gratis Benjamin wordt overwegend gemaakt door vrijwilligers en steunt op uw donaties. Doneren kan op: Rekening NL15INGB0000204420 ten name van Stichting JMW Bijdragen & Fondsen, Amsterdam.

Voor meer informatie:
www.joodswelzijn.nl/steun-de-benjamin

Een zoet en woke nieuwjaar?

TEKST ASJER WATERMAN

Bent u een beetje *woke*? *Woke* (uitspraak: [wœk]?; Afro-Amerikaans-Engelse variant van *woken*; wakker geworden) is een term die verwijst naar het bewustzijn van racismeproblematiek en sociaal onrecht jegens minderheden in de samenleving, aldus Wikipedia.

Woke als term is al ruim tien jaar een populair begrip, veelal bij links-progressieve bewegingen en activisten. U bent het vast wel eens tegengekomen in de kranten, op TV of op sociale media, in positieve of negatieve context. *Boomers* (weer zo'n woord) worden er vaak van beschuldigd absoluut niet *woke* te zijn. Maar het zijn zeker niet alleen de *boomers* waar de pijlen op worden gericht. Veel te veel mensen in de maatschappij beseffen niet dat we de wereld aan het vernietigen zijn, dat we in onze samenleving te maken hebben met institutioneel racisme en dat de emancipatie van vrouwen nog altijd niet gerealiseerd is, om maar eens wat te noemen. Voor iedereen die zich nog volledig onbewust was van deze problemen in de wereld is er goed nieuws. Immers, wie slaapt kan altijd weer wakker worden. Het is altijd mogelijk om meer te leren over onrecht en onderdrukking in de samenleving. Ook daar is een hippe Engelse term voor: *educate yourself*.

Binnen de woke-beweging is het van groot belang om goed op de hoogte te zijn van wat er speelt, en om jezelf continu te blijven onderwijzen, te blijven leren van anderen om je heen om vervolgens beter te kunnen doen. En hoeveel kritiek er soms ook is uit sommige hoeken van de samenleving op de *woke*-beweging - op het in hun ogen soms verregaande activisme en de *cancel-culture* die vaak met de beweging geassocieerd wordt - leren over onrecht in de samenleving met als doel dat onrecht beter te kunnen bestrijden, daar kan toch geen goed mens bezwaar tegen hebben?

Sjana *woka*

En had u dat wel, laat ik u dan vertellen dat de Joodse traditie ons met Rosj Hasjana (Joods Nieuwjaar) in feite oproept om hetzelfde te doen. Jazeker, om ook *woke* te worden. De maand Eloel die aan Rosj Hasjana voorafgaat en de tien dagen tussen Rosj Hasjana en Jom Kipoer (de Grote Verzoendag) staan in het teken van inkeer. En tijdens die dagen staat het geluid van de sjofar centraal, de ramshoorn waar tijdens deze dagen op geblazen wordt.

“Een klap in het gezicht van de tonen van de sjofar.”

Een sjofar is nou niet echt een instrument waar je de zevende symfonie van Mozart op kan spelen, of een leuk hitje van Miles Davis, en is daar ook helemaal niet voor bedoeld. De sjofartonen zijn bedoeld om ons wakker te schudden. Om ons te doen beseffen dat het tijd is om de ogen te openen voor dingen die we tot nu toe niet konden, of wilden zien.

Sjofartonen als *wake-up call*

En, want dat is de volgende stap, om het vervolgens in het komende jaar beter te doen. We doen *tesjoewa*, zoals dat in de Joodse traditie heet, komen tot inkeer. We beginnen met het besef van wat we fout hebben gedaan, tonen daar spijt van, en beloven het in de toekomst anders te zullen doen. We worden wakker, onderwijzen onszelf, en gaan over tot actie om het beter te doen. Dat is waar het tijdens de Joodse Hoge Feestdagen over gaat. We krijgen als het ware een klap in het gezicht van de tonen van de sjofar om ons wakker te schudden om volgend jaar niet dezelfde fouten te maken.

En dat vind ik een mooie traditie. Maar of je het nou doet omdat je *woke* bent, of vanuit een besef van de traditioneel-Joodse betekenis van de Hoge Feestdagen maakt eigenlijk weinig uit. Want of het nu gaat om het klimaat, racisme, sociale ongelijkheid of maatschappelijke polarisatie, het is absoluut tijd voor een *wake-up-call*. Tijd om het komend jaar beter te gaan doen, om al deze problemen het hoofd te gaan bieden. Of een bescheiden deel ervan, om mee te beginnen. Dat we dat in het nieuwe Joodse jaar 5783 toch eens zouden mogen bereiken. Sjana tova oemetoeka. •

ONZE CERTIFICATEN ZIJN UW DONATIE WAARD!

GEEF EEN CERTIFICAAT CADEAU EN MAAK HET VERSCHIL

Dankzij uw steun zijn veel belangrijke humanitaire en educatieve projecten in Israël gerealiseerd. Wij hopen ook het komende jaar op u te mogen rekenen om de Israëlsche samenleving sterker en weerbaarder te maken.

Een certificaat bestelt u al vanaf 18 euro

Ga naar www.israelactie.nl en bestel nog vandaag!

SJANA TOVA

WWW.ISRAELACTIE.NL

Voor iedere gelegenheid een passend certificaat

Van de Marumse pioniers ging waarschijnlijk niemand naar Palestina

En in Leek verdween de gemeenschap

TEKST KARIEN ANSTADT EN PATRICK STERNFELD FOTO'S PATRICK STERNFELD

In het Groningse Marum stonden ooit twee boerderijen waar Joodse pioniers voor hun emigratie naar Palestina werden opgeleid. In het naburige Leek staat nog een oud Joodse schooltje dat nu als museum de herinnering aan een verdwenen gemeenschap levend houdt. De derde aflevering in de serie Joodse sporen in de mediene, zoals Nederland buiten Amsterdam, Mokum, werd genoemd.

De HeChalutz (pionier) beweging was vlak na de Eerste Wereldoorlog als een zionistische jeugdbeweging opgekomen om jonge mensen via landbouwprojecten voor te bereiden op emigratie naar Palestina.

Henk van der Wijk, vijftiger, is bestuurslid van een historische vereniging, 't Olde Guet, die aspecten van de regionale historie en cultuur belicht. Hij ontdekte dat er in Marum ook een HeChalutz proefkolonie is geweest, schreef erover en vertelt desgevraagd ook graag. "Het zong altijd al rond", vertelt Henk bij hem thuis in Marum. "Na de Eerste Wereldoorlog zouden er Joden zijn neergestreken op enkele boerderijen in deze omgeving. Ik wilde daar wel eens meer over weten om er een artikel aan te wijden in ons verenigingsblad."

Marum, een samenvoeging van mare en heim, betekent plaats aan het water, in dit geval het Oud Diep. Bijzonder dat dit dorp, daterend uit de 12de eeuw, deze Hechalutz-beweging zou hebben geherbergd.

Twee markante figuren

Centraal in dit verhaal staan Jacob Israël de Haan en Marcu Cohn, vervolgt Henk zijn verhaal. Laatstgenoemde, een uit Roemenië afkomstige wijnhandelaar, was met de boot onderweg naar de VS om zich daar te vestigen. Bij toeval bleef hij hangen in Rotterdam (1906) waar hij trouwde en een vermogen opbouwde in wereldwijde im- en export van wijn en sigaren. Met dat vermogen

kon hij zich permitteren om het HeChalutz ideaal te ondersteunen.

Sjoa gedenkteken op de begraafplaats van Leek

Ervan overtuigd dat Palestina nooit zonder een goed ontwikkelde agrarische sector zou kunnen bestaan, was het zijn ambitie boerderijen en grond te kopen en vervolgens in misere omstandigheden verkerende Joodse jongeren, voornamelijk uit Galicië, Polen en Litouwen, een toekomst te bieden in het agrarische bedrijf. Goed getraind in vooral het ontginnen en verder ontwikkelen van land zouden de Chalutzim in Palestina hun vaardigheden kunnen voortzetten. In het landelijke Marum werden daartoe twee boerenhoeven gekocht, de Branahoeve, genoemd naar zijn moeder Brana Goldmann, en Zion met bijbehorende grond, bestaande uit heide, bouwland, een boomgaard en enkele percelen bos, in totaal zo'n 118 hectares.

De beweging die zich voornamelijk over Europa verspreidde telde in 1935 zo'n 60.000 leden. In Nederland aanvankelijk slechts zeventien: Negen in Deventer en acht in Marum. Later zouden er groepen in onder meer 's-Hertogenbosch, Amsterdam, Winterswijk en Sloten bijkomen.

*"Landmannen,
sterk en vrij."*

Dan die andere persoon: Jacob Israël De Haan. Deze internationaal bekende publicist, dichter, rechtsgeleerde en toen nog zionist, was in afwachting van papieren, nodig voor zijn voorgenomen emigratie naar Israël, toen hij graag inging op de uitnodiging van Cohn om nog tijdig kennis te nemen van het project.

Geïnspireerd als hij raakte door de jonge Joden, die boer wilden worden, dichtte hij de volgende regels:

*"Wij werden handlaars, verwijt het ons, als na zoveele jaren
Van ban gij beter draagt dan wij."*

*Verwijt het ons, wreede drijvers, vergeet hoe wij toen waren
Landmannen, sterk en vrij."*

De Haan constateerde ter plekke, in zionistisch taalgebruik, dat er bij Joden, "honger was naar het graan, dat groeit op eigen landen." Ook zag hij hoe de jongens het land aan het spitten waren op Zion en verkeerde hij dientengevolge "in een onuitsprekelijke zalige verwarring."

De Haan, die met het Algemeen Handelsblad een contract had om over Palestina te schrijven, legde deze Marumse ervaringen vast in een eerste uit een reeks van bijna vierhonderd artikelen.

*"Niemand... die zich
daadwerkelijk in
Palestina vestigde."*

In de periode 1918-1920 zouden er zo'n twintig Joodse jongens, en later ook meisjes, op de boerderijen verblijven. "Maar", constateert Henk: "Hoewel de verwachtingen veelbelovend waren, is er van degenen die ik heb kunnen natrekken, niemand van de Marummer Chalutzim geweest die zich definitief in Palestina vestigde, dan wel in de landbouw terecht is gekomen."

Groep te Marum in opleiding tot land- en tuinbouwer voor Palestina aan het werk in het veld, circa 1919, Collectie JHM

Joods Leek

Het veengebied, waar vroeger turf werd gewonnen, trok door deze economische bedrijvigheid koop- en handelslieden naar de regio. Zo ook Joden die zich rond 1700 in Leek vestigden. Als marskramer, slager, veehandelaar of winkelier zagen zij kans een bestaan op te bouwen.

De geleidelijk groeiende Joodse gemeenschap kreeg in 1783 een eigen begraafplaats aan het Leekster Hoofddiep. Begin 19de eeuw kon men beschikken over een synagoge

Begraafplaats Leek

Boerderij Brana Hoeve, Marum

Interieur Joodse schooltje te Leek

Collectie Joodse schooltje te Leek

aan het Boveneind en rond 1850, een paar huizen verderop, tevens over een Joodse school waar de kinderen Joodse les kregen. Toch ging het om een kleine Joodse gemeenschap die van tweehonderd Joden in 1900 in 1940 al was teruggelopen tot negentig inwoners.

“Slechts enkele onderduikers overleefden.”

Zoals in zoveel dorpen in Nederland, namen Joden het dialect van de regio over. Ondanks het contact tussen Joden en christenen bleven laatstgenoemden de Joden zien als buitenstaanders. De Joden van Leek trof tijdens de oorlog uiteindelijk hetzelfde lot als elders: het merendeel werd gedeporteerd en vermoord. Slechts enkele onderduikers overleefden.

Museum Het Joodse Schooltje

De oorlog bezegelde tevens het lot van de synagoge en het schooltje. De tot groentewinkel verbouwde synagoge werd in 1978 afgebroken. Op de plaats van het schoolgebouwtje werd in 1994 een fietspad aangelegd. Toch vond de gemeente dat dit gebouwtje om educatieve redenen als

monument bewaard moest blijven. Het werd verplaatst en als een vrij toegankelijk museum opgezet. De Samuel Levie Stichting, opgericht in 1992 en vernoemd naar een vooraanstaand Joods gemeenteraadslid van Leek, financierde de inrichting en beheert het kleine museum. We worden er verwelkomd door de vrijwilligers Maurits Valk en Fenna van der Zwaag.

In het vertrek staan ouderwetse, niet authentieke schoolbanken, die niettemin het beeld van toen goed oproepen. Voor de rest staat het vol met veelal ontroerend Joods erfgoed: voorwerpen uit de voormalige synagoge en het schooltje. Ook portretten en verhalen van de vooroorlogse Joden hebben er een plaats.

De even buiten de dorpskern gelegen begraafplaats, vertelt Fenna, was er zowel voor Joden uit Leek als uit de omliggende dorpen. Een bijzondere aanblik biedt het graf van Judith en Levie Rosenbaum uit 5611, 1850/51 van de christelijke jaartelling. Op het bovenstuk van de beide graven is een boom gegraveerd met blaadjes waarop de namen van hun kinderen in Hebreeuwse letters staan. Op christelijke begraafplaatsen zie je dat ook wel. Zou het echtpaar dit gebruik overgenomen hebben? Dan worden we gewezen op een recent marmeren graf. De begraafplaats is dus nog steeds in gebruik voor diegenen die een binding met Leek hebben. •

Opkomst en ondergang van Joods Coevorden

Geschiedenis in een toraschild

TEKST JAN VAN ZIJVERDEN

Op zaterdag 31 maart 1919 was het groot feest bij de familie Roos in Coevorden; Philip Roos vierde zijn zeventigste verjaardag. Ter gelegenheid daarvan schonk hij samen met zijn vrouw een prachtig zilveren toraschild aan de plaatselijke synagoge. Ruim honderd jaar later kochten de Vrienden van het Drents Museum het op een veiling in New York. Het schild vertelt het verhaal van Joods Drenthe.

Levie Maggiel (1766-1851), de grootvader van Philip Roos, wordt geboren in Pruisen. Daar is Frederik de Grote in die tijd koning. Het zou zomaar kunnen dat zijn anti-Joodse beleid bepalend is geweest voor de toekomst van Levie Maggiel en zijn (klein)kinderen. De intolerante Frederik probeert namelijk met allerlei wetten te voorkomen dat armlastige Joodse onderdanen kinderen krijgen. Joodse inwoners die geen geld hebben om zelf een woonvergunning te kopen, mogen niet trouwen en moeten bij hun familie inwonen.

Velen zoeken hun heil elders. Zo strijkt Levie Maggiel rond 1790 neer in Coevorden, een van de drie grotere Joodse gemeenschappen in Drenthe. Hij gaat er eerst aan het werk als slager, later als koopman. Zoon David treedt in de voetsporen van zijn vader en wordt venter. Venters of 'kiepkerels' gaan met een 'kiep' (mand) op hun rug langs de deuren in Drenthe en verkopen snuisterijen, boeken, brillen, kleding, textiel, furnituren, kantoorartikelen, loterijbriefjes en nog veel meer. Vaak logeren ze in een logement aan de grote handelsroutes naar het oosten en noorden vanaf Meppel, om vandaar het achterland - al dan niet op bestelling - te bedienen.

Armoede en gelijkstelling

Wanneer Levie Maggiel in Drenthe arriveert is de situatie er waarschijnlijk nauwelijks beter dan in Pruisen. Zo is vlak voor zijn komst door de Landschap Drenthe

een verordening uitgevaardigd om de vestiging van Joden tegen te gaan. Zij zouden een te grote financiële last vormen voor de kerkelijke armenzorg, bovendien vreest men concurrentie voor de lokale handel. Per gemeente mogen zich vanaf 1782 nog maar drie Joodse gezinnen vestigen. Voor plaatsen waar al een groot aantal Joodse gezinnen woont zoals in Meppel, Hoogeveen en Coevorden, wordt een uitzondering gemaakt.

Luchtfoto
Coevorden
omstreeks
1960, Museum
Coevorden

In 1804 wonen in Coevorden vijftien Joodse gezinnen waarvan er in 1809 acht tot de armlastigen worden gerekend. Van de bedeling krijgen ze matzes, turf en

aardappelen, vaak een gratis woning en wat geld. Meer dan de helft van de vijftien gezinnen komt uit Duitsland, waaronder het gezin van Levie Maggiel.

“Echt dezelfde rechten als de gereformeerden?”

In de Franse tijd verandert er veel voor de Joodse inwoners van Nederland. Via een staatsregeling van 1798 wordt de Joodse gemeenschap formeel gelijkgesteld, nadat ze twee jaar eerder al het kiesrecht hebben gekregen. In Coevorden kunnen de Joden het haast niet geloven. Het Joodse kerkbestuur schrijft de gemeente zelfs een brief met de vraag of de gezinnen die zich in Coevorden willen vestigen nu écht dezelfde rechten hebben als de gereformeerden ...

Gelijkstelling betekent weliswaar dat Joden in Nederland meer rechten krijgen, maar deze emancipatie gaat wel ten koste van hun autonomie. Zo komen de synagogen vanaf 1808 onder het gezag van een opperconsistorie in Amsterdam, dat op zijn beurt onder de koning valt. Rabbinen moeten vanaf dat moment kunnen lezen en schrijven en notulen van de Joodse gemeente moeten voortaan in het Nederlands worden gesteld. In 1814 bepaalt koning Willem I dat het gebruik van het Jiddisch moet worden vermeden en in 1817 wordt onderwijs in het Jiddisch zelfs verboden. Het effect van al deze maatregelen is groot. Het Nederlands wordt langzaam de voertaal en de band met de Joodse gemeenschap in Duitsland wordt steeds losser.

De Kerkstraat in Coevorden rond 1930, met links op de voorgrond de woning van de Joodse godsdienst-onderwijzer David Krammer en de synagoge. Krammer is de man met de hoed in het midden van de foto. Collectie Drents Museum

Welvaart en kostbare geschenken

Tot 1890 groeit de Joodse gemeenschap in Drenthe flink. In 1860 is 6,7% van de inwoners van Coevorden Joods, in Meppel ligt dat met 7,4% nog iets hoger. Rond 1900 zijn de Joodse inwoners van Drenthe aardig geëmancipeerd. Philip Roos is daar een goed voorbeeld van. Hij is een bekende verschijning in Coevorden als filiaalhouder bij De Nederlandse Bank, als wethouder, en als voorzitter van de Joodse kerkenraad. In 1919 maakt het Nieuw Israëlietisch Weekblad uitgebreid melding van de feestelijkheden rond zijn 70ste verjaardag en de schenking van een ‘prachtig zilveren schild met inscriptie’. Ook David en Mozes, de zoons van Philip en zijn vrouw Helena Wittgensteiner, zeggen een flink cadeau toe ter gelegenheid van de verjaardag van hun vader. Zij schenken de kerkgemeenschap twee fraaie siertorens, ‘een waarlijk vorstelijk geschenk’. En daar blijft het niet bij. Bij de tachtigste verjaardag van Philip in 1929 schenkt het echtpaar Roos-Wittgensteiner een indrukwekkende parochet aan de synagoge. Philip overlijdt in oktober 1935, zijn vrouw zes maanden later.

Uitroeijing en verdwijning

Het toraschild blijft in gebruik tot oktober 1942. Dan worden in de nacht van 2 op 3 oktober alle Joden uit Coevorden weggevoerd. Ze laten noodgedwongen alles achter. Ook het interieur van de synagoge. Slechts enkelen overleven de oorlog. Een kleine maand later worden op 29 oktober 1942 om half drie 's middags alle waardevolle voorwerpen uit de synagoge van Coevorden opgehaald door drie Joodse mannen uit Groningen onder het toezien oog van gemeenteveldwachter Jan Derks. Op het proces-verbaal staan onder andere drie paar zilveren siertorens en vier zilveren ‘schilden’.

“Ruim vijftig jaar later duiken enkele voorwerpen weer op.”

Mogelijk heeft het ophalen van de kostbaarheden te maken met een oproep van de Joodse gemeenschap in Amsterdam om al dit soort zaken op te sturen naar de hoofdstad. In Oude Pekela gebeurt enkele maanden later namelijk iets vergelijkbaars.

Helena Bartha Roos-Wittgensteiner (1852-1936) en Philip Roos (1849-1935). Collectie familie Roos

Daar schrijft rabbijn Abraham Toncman in december 1942 in zijn dagboek: 'Op instigatie van hogerhand werden de wetsrollen c.a. [cum annexis = met toebehoren - JvZ], alsmede talrijke archivalia naar het Kerkgenootschap te Amsterdam ter bewaring gezonden'. Tot nu toe is het niet gelukt om te achterhalen wie de opdracht heeft gegeven voor het ophalen van de voorwerpen en wat er daarna precies met de spullen is gebeurd.

Ruim vijftig jaar later duiken enkele voorwerpen weer op. In 1994 komen de siertorens van David en Mozes Roos onder de hamer, ze worden geveild bij Sotheby's in Amsterdam, en zijn ingebracht door de Joodse gemeente Rotterdam. Als een ver familielid lucht krijgt van deze verkoop uit hij zijn onvrede via de media. De directeur van het Joods Historisch Museum in Amsterdam reageert ook en geeft aan bij een eventuele volgende veiling graag 'het recht van eerste weigering' te krijgen. In 2001 inventariseert de Joodse gemeente Amsterdam al het aanwezige zilverwerk.

Daarbij komt onder andere het toraschild van het echtpaar Roos tevoorschijn. Vijf jaar later selecteert een medewerker van het Joods Historisch Museum een deel van het zilver voor verkoop. Het toraschild van Coevorden is op dat moment blijkbaar niet relevant genoeg om te behouden voor de collectie Nederland. Het komt in 2006 bij Sotheby's in New York ter veiling, samen met de

toraschilden van onder andere Winschoten, Doetinchem, Den Haag, Den Helder en Veendam. Op 14 november 2021 wordt het toraschild opnieuw geveild, nu bij Jonathan Greenstein in New York. Daar weet het Drents Museum dit topstuk voor de collectie te verwerven. Dankzij deze aankoop kan het museum nu ook het grotere verhaal van de Joodse gemeenschap in Drenthe vertellen: over rondreizende kooplieden, de eerste Joodse 'killes' in Drenthe, het religieuze leven en de emancipatie van de Joodse gemeenschap. Op 15 mei van dit jaar onthulde Julius Roos het toraschild in de synagoge van Coevorden. Vanaf het najaar van 2023 is het schild te zien in de nieuwe vaste presentatie van het Drents Museum. •

Jan van Zijverden studeerde geschiedenis aan de universiteit van Leiden en is conservator bij het Drents Museum in Assen.

Meer lezen?

- L. Bos, 'De Joodse gemeenschap in Coevorden', in: *Coevorder Cahiers* 5 (1978).
- Adrie Drint en Henk Luning, *Een eik van gewezen - De Joodse begraafplaatsen in de provincie Drenthe* (Bedum 2015).
- Dirkje Mulder-Boers en Izak Kan, *Nog 12 wilden onderduiken - Het Joodse leven in Coevorden voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog en het onderduikverhaal van Izak Kan* (Coevorden 2020).
- Vincent Tassenaar, 'So arm als Lazarus - Groei, juridische emancipatie en integratie van de Joodse bevolking in Drenthe (1700-1860)', in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 2021, p. 19 - 42.

Mijn leven

*Shuly Guggenheim, 43, geboren in Amsterdam,
woont in Abcoude, samenwonend.*

TEKST JOLAN TOFF FOTO PATRICK STERNFELD

Leven

Dierenarts worden was voor mij een roeping. Ik herinner me toen ik vier jaar was dat ik fantaseerde over een disco-dierenopvang. Mijn leven bestond uit dieren. Als kind had ik eerst een cavia, toen een hond, kreeg paardrijles en uiteindelijk een verzorgpony. Ik ben dierenarts geworden maar heb er hard voor moeten knokken. Na mijn afstuderen was het lastig werk te vinden. Na meer dan honderd sollicitatiebrieven te hebben geschreven vond ik een baan in Roermond. Ik woonde in een huisje van de grote praktijk waar ik werkte. Hier verbleven meerdere dierenartsen die van ver weg kwamen.

Acht jaar geleden ben ik Dierenartspraktijk Proosdijlanden in Abcoude begonnen. We zijn anderhalf jaar geleden naar een compleet nieuw pand verhuisd. Dat is heel modern en van alle gemakken voorzien, zeker na de verbouwing anderhalf jaar geleden. We hebben gescheiden spreekkamers voor katten en honden. Een hond vindt het niet erg om in een katten-sprekkamer te komen maar een kat vindt het vreselijk om in een hondenruimte te zijn. Er is ook een voorbereidingsruimte voor een operatie, een operatiekamer, een röntgenruimte en een gescheiden recovery. Daarnaast is er een kattenhotel voor als de eigenaren op vakantie gaan. De katten hebben ieder hun eigen appartement en kunnen als ze willen naar buiten gaan. Als een kat onverhoeds ziek zou worden hebben we een aparte quarantaineruimte.

Ik vind een-op-een gesprekken met de baasjes het leukste. Huisdieren zijn heel belangrijk voor de baasjes. Voor euthanasie nemen we een uur de tijd, we kunnen dit ook in de rust van de huiselijke omgeving doen.

Het is lastig als mensen al met een diagnose die ze op Google hebben gevonden binnenkomen. Ik moet dan eerst bewijzen dat het toch iets anders is. In de meeste gevallen accepteren ze dat.

Toen ik startte was ik vier jaar lang elke avond en elke weekend telefonisch bereikbaar. Dan moest ik bijvoorbeeld 's nachts mijn bed uit omdat de

dierenambulance belde over een dier in nood. Tijdens de coronapandemie was er een lichte toename van klanten. Er waren mensen die zonder er bij na te denken een huisdier namen. Zeg maar een soort impulsaankoop zonder dat men zich rekenschap gaf dat er ook een aantal plichten waren.

Vanwege onze professionele zorg voor katten hebben wij het Cat-Friendly-Clinic-Certificaat ontvangen.

Ik doe dit alles samen met een andere dierenarts en twee paraveterinair. Mijn assistentes kunnen, en mogen meer dan de doktersassistente. Ik kan wel zeggen dat we een heel hecht team zijn. Ik heb het reuze naar mijn zin en zou nooit wat anders willen.

Mooiste herinnering

Toen mijn zus mij belde dat ze zwanger was van haar eerste kind. Dat was een heel emotioneel moment.

Sport

Ik houd van spinning. Dat is met een groep op hometrainers hard rijden. Ik doe dan een variant, RPM genaamd, maar dan met speciale muziek.

Eten

Daar ben ik gek op. Bij Albert Heijn neem ik altijd alle recepten mee. In het weekend pik ik er tien uit en dan vraag ik mijn vriend Jan of hij er drie uit wil kiezen die ik dan lekker klaar ga maken. Zo eten we elke keer wat anders.

Joods

Ik vind het heel erg belangrijk dat de tradities worden voortgezet. Ik ben secretaris van de Joodse Gemeente Bussum en het is een goede zaak als jongeren het in stand blijven houden.

Hekel aan

Onrecht, als iemand niet eerlijk is.

Markt

Door mijn drukke werkzaamheden heb ik weinig tijd maar als ik in Israël ben ga ik graag in Tel Aviv naar de Carmelmarkt. Hier in Abcoude is een klein marktje met kleding, kaas, groenten, een Griek en stroopwafels.

Televisie

Ik kijk naar het Journaal maar ook naar andere nieuwsuitzendingen op alle netten. Ik ben verslaafd aan *Goede Tijden Slechte Tijden*. Als ik eens een keer twee weken geen tijd heb kijk ik daarna gewoon weer verder. Ik hoef het niet in te halen. Je bent binnen de kortste keren weer op de hoogte.

Mop

Ik ben heel slecht in het onthouden van moppen.

Boek

Vroeger las ik veel van Arnon Grunberg. In mijn vakantie

heb ik *De Wereld van Max* van Annet Betsalel gelezen. Het is een kinderboek over de familie Veffier uit Bussum en beschrijft wat zij in de oorlog hebben meegemaakt. In het boek staan QR-codes die je met je telefoon kan scannen zodat je een filmpje kan zien. Prachtig gemaakt.

Winkel

Ik heb geen specifieke voorkeur. Ik houd niet zo van kleding passen. Dat zou je niet verwachten want mijn grootouders hadden een winkel in dameskleding en herenpakken, terwijl mijn vader veertig jaar in de knopen business heeft gezeten.

Krant

Het nieuws volg ik voornamelijk online. Ik luister heel graag naar de podcast van *Boekestein en de Wijk* op BNR. Zij zijn voortreffelijk op de hoogte van de politiek.

Grootste wens

Moeilijk, maar ik hoop dat de wereld wat gelukkiger en blijer wordt.

Uitzicht

Ik zat in de avondschemering op een heuvel in een klein dorpje in Zuid-Frankrijk en keek uit over een groot mooi veld dat nog ingezaaid moest worden. De schitterende kleuren waren overrompend.

Bewondering voor

Mensen die hun doel willen bereiken, steeds een stapje verder komen en tenslotte hun ambities waarmaken.

JMW

Mijn oma kreeg een aantal jaren geleden hulp van de afdeling thuiszorg. Daar waren zij en de familie heel dankbaar voor. Zij is 97 jaar geworden. •

De wereld rond met *Memmisj* van Jonah Freud

Recepten uit Australië, Ethiopië, Suriname
en veel meer

TEKST LESLIE SCHWARTZ

FOTO'S HELENE MEIJLER & MITCHELL VAN VOORBERGEN (RECEPT)

“Gehakte memmisj met kiezelsteentjes, zei mijn moeder altijd als ik haar vroeg wat we ‘s avonds gingen eten. Mijn kinderen kregen dat later ook van mij als antwoord. Het betekent niets!” Jonah Freud, kookboekschrijver, recensent en eigenaar van de Kookboekhandel in Amsterdam, schreef een nieuw boek over de Joodse wereldkeuken.

De indeling van *Memmisj* volgt de zes werelddelen. Elk hoofdstuk, dus continent, is geïllustreerd met een karakteristiek gedekte tafel met de bijbehorende gerechten en begint met iets over de Joodse geschiedenis aan de hand van een heel persoonlijk verhaal. En met een recept voor kippensoep, “de Joodse penicilline, want daaraan zie je ook alle verschillen,” vertelt Freud in haar

van haar geleerd over de Joodse keuken buiten Europa: Marokkaans-Joods, Afrikaans-Joods, Surinaams-Joods etc.. Wat ik in haar boek alleen wel miste zijn de gerechten uit de Zwart-Afrikaanse keuken.”

“Ik bedacht dat het wel heel leuk zou zijn om mijn recepten over de zes continenten te verdelen. Ik had niet de illusie dat ik een alomvattende wereldgeschiedenis van de Joden op culinair gebied zou schrijven. Niet alleen heeft Claudia dat al voor een groot deel gedaan, maar het moest ook een publieksboek zijn, voor iedereen toegankelijk. Dan is het belangrijk dat de welbekende Joodse gerechten er in staan, uit Nederland en Amerika, waar de meesten mee groot zijn geworden. En alle ingrediënten moeten makkelijk te krijgen zijn, anders is het niet te doen. Dat is op deze manier gelukt.”

Europa

“Als kind zag ik de musical *Anatevka*, die heel bepalend is geweest in mijn leven omdat ik voor het eerst hoorde over het lot van de Joden in Europa. Als ik iets wil vertellen over de Joodse geschiedenis van Europa, dan is het vanzelfsprekend dat ik daarmee begin. Hier staan allemaal bekende recepten, dingen zoals kippensoep met matzeballen, boterkoek en maanzaadkoek – wat ik echt vaak maak – of kugel met peren, voor veel mensen in Nederland het bekendste Joodse gerecht. Maar er zijn ook gerechten die je in Nederland niet zo snel zal zien, zoals gebraden gans, of Apfelstrudel, een recept dat ik met Kees Holtkamp al perfect had uitgeschreven in *De Banketbakker*.”

Noord Amerika

“Tijdens de eerste lockdown van de coronapandemie in april 2020 keek ik naar de prachtige serie *Unorthodox*, over een meisje dat opgroeit in de chassidische Satmar-gemeenschap in Williamsburg, New York. Wat ik het mooiste vond - buiten het feit natuurlijk dat dat meisje het zo ontzettend mooi speelde - was dat ze uiteindelijk heel liefdevol uit die gemeenschap ging. Veel als typisch

winkel.

“Toen ik werd gevraagd door de uitgever om een mooi Joods kookboek te maken, zei ik eerst nee. Dat doe ik anders nooit! Dat komt omdat ik een beetje beducht ben om in die Joodse culinaire hoek gezet te worden, wat vaak gebeurt sinds ik het boek van Claudia Roden, *De joodse Keuken* (1996) heb vertaald.

Bovendien wist ik dat ik nooit een mooier en beter kookboek over de Joodse keuken zou kunnen maken dan dat van Claudia, nog steeds niet, nooit. Ik heb zo veel

Recept

Bosbessenflensjes

Niemand kon zo lekker bosbessenflensjes maken als mijn moeder. Gelukkig zeggen mijn kinderen dat nu ook over mijn bosbessenflensjes, dus ik heb toch iets goed gedaan ... Niet zoals de dikke blueberry pancakes die ze in Amerika gewend zijn te eten, maar juist een dunne pannenkoek met daarin een flinke lepel crème fraîche en ruim bestrooid met poedersuiker

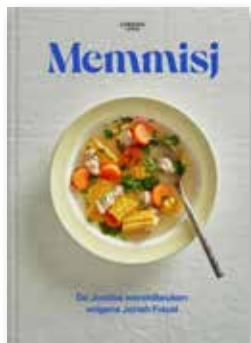
Ingrediënten

- 200 g bloem
- 5 dl melk
- 2 eieren
- snuf zout
- 200 g bosbessen of blauwe bessen
- boter om in te bakken
- 200 g crème fraîche
- poedersuiker

Bereiding

- Maak van de bloem, melk, eieren en snuf zout een pannenkoekenbeslag. Roer de bessen er doorheen en laat het beslag 30 minuten rusten.
- Verhit een klont roomboter in een koekenpan. Schep hier een lepel pannenkoekenbeslag in en draai de pan rond zodat de hele bodem van de koekenpan bedekt is. Bak 2-3 minuten, de bovenkant van de pannenkoek moet geen vloeibaar beslag meer bevatten. Draai de pannenkoek om en bak nog een minuut of 2 aan de andere kant.
- Laat de pannenkoek op een bord glijden. Schep een flinke eetlepel crème fraîche op de pannenkoek en strijk deze in een rechte streep uit over het midden. Vouw eerst de ene zijkant van de pannenkoek over het midden en dan de andere kant, zodat de crème fraîche helemaal is ingesloten.
- Strooi er ruim poedersuiker overheen.

Amerikaans bekende gerechten zijn ook typisch Joods, zoals bagels, coleslaw en cheesecake. Die komen ook allemaal terug, maar ook een visburger, meatloaf, en pekelvlees. Of cholent, echt een sjabbesgerecht, of poké bowl, dat is vanzelf koosjer natuurlijk. En niemand kon zo lekker bosbessenflensjes maken als mijn moeder!”

Zuid-Amerika

“Suriname is een belangrijk onderdeel van ons Nederland, maar bijna niemand weet dat daar veel Joden woonden. De bekende Surinaamse ovenschotel pom is een van oorsprong Joods gerecht, maar omdat daar in die tijd nog geen aardappelen waren kwam de pomtajer ervoor in de plaats. Het

is een mooi voorbeeld van een Joods gerecht dat over de hele wereld wordt gemaakt, maar waar ingrediënten voor worden gebruikt die in de omgeving beschikbaar zijn. Verder staan hier gerechten die ik veel maak, zoals hummus van zwarte bonen, bonensalades, taco's en ceviche, Pan Bolo, bananencake, arepas, en gemberkoek, maar dan met verse gember.”

Afrika

“Bij het continent Afrika hoort natuurlijk Noord-Afrika, dus dat zijn wel thuiswedstrijden, zoals bijvoorbeeld tadjine. Maar de Zwart-Afrikaanse Joodse keuken, dat was nu even een lastige. Toevallig kwam ik er achter dat er in Israël een culinair programma bestaat over de Ethiopisch-Joodse keuken. Ik heb uren naar die eetfilmpjes gekeken en alles nagemaakt. Veel van de recepten komen uit *Het Andere Koekboek* (2019), waarin kinderen, asielzoekers, over hun lievelingsgerechten vertellen die ze missen uit hun land van herkomst. Daarbij zijn veel gerechten uit Ethiopië, waarvoor ik de ingrediënten vooral haal bij de

Zwarte Markt in Beverwijk. Alle recepten zijn gerechten die ik zelf altijd al veel maak en nu heb uitgeschreven, zoals pepe-soep, de gevulde kip van mijn moeder, doro wat, geitenstoof – we zouden in Nederland meer geitenvlees moeten eten – en chakalaka. En matzes, die hebben hun de oorsprong natuurlijk in Egypte.”

Azië

“Bij Azië denken we vooral aan China, Japan en Thailand, maar ook Iran en zelfs het hele Midden-Oosten. Dus ook Israël hoort daarbij. Hier staan dan saoto, een maaltijdsoep met kip van mijn moeder, bentobox, springrolls, bloemkoolkoekjes met korianderchutney en falafel. Thaise rundvleessalade en bibimbap, zo koosjer als ik weet niet hoe! De Perzische keuken is voor mij vrij bekend, dus heb ik hier mirza ghasemi, eigenlijk de Perzische shakshuka, en hamansoren met kweeper, echt een vrucht uit de Perzische keuken. Ik heb in Frankrijk twee kweeperenbomen, dus maak ik zelf kweeperenjam, daar ben ik dol op.”

Oceanië

“Veel Joden die na de oorlog weg wilden uit Europa, emigreerden naar Australië en Nieuw-Zeeland. Maar wat is nou de Joodse keuken van Oceanië? Ik ging online menukaarten bekijken van koosjere restaurants in Australië, en toen ik zag wat ze daar op tafel zetten dacht ik: “hé, maar dat maak ik óók!” Dat moet de invloed van Donna Hay zijn geweest, daar ben ik echt fan van, vooral van haar boek *Het nieuwe koken* (2004) met heel frisse, lekkere gerechten, veel vis, groenten en fruit, dus vanzelf vegetarisch en veganistisch. En dus ook allemaal koosjer! Bijvoorbeeld wombokslaw, gazpacho, pittige viskoekjes, zomerpavlova met kruisbessen, winterpavlova met mandarijntjes, macadamia kokostaart, bierbrood, damper en haloumi – ik maak graag zelf kaas in mijn huis in Frankrijk.”

Acceptgiro's verdwijnen

Doneren met een acceptgiro kan nog t/m juni 2023

De Benjamin is heel dankbaar voor de steun die velen door de jaren heen op deze manier hebben gegeven.

Per 1 juli 2023 verdwijnt echter de acceptgiro. Donaties kunnen dan nog op een aantal andere manieren worden gedaan:

- Voor wie dat nog niet doet, doneer voor langere tijd met een vaste betaalopdracht via het altijd bijgesloten formulier.
- Maak een eenmalige donatie over met internetbankieren naar rekening NL15INGB0000204420 ten name van Stichting JMW Bijdragen & Fondsen, Amsterdam.

**Nog veel leesplezier met de Benjamin,
mede mogelijk gemaakt door uw steun!**

Jonet.nl wenst u een goed en zoet 5783

Dagelijks blijven wij nieuws
en achtergronden brengen.
Feitelijk, in balans en
betrouwbaar, zoals u van
Jonet.nl gewend bent.

“Wat vindt
een imker
eigenlijk van
Rosj Hasjana?”

Scan de QR-code

freyda
Over Joods leven

www.freyda.nl

In memoriam

Wouter van der Schaaf

(1950 – 2022)

We blijven steken op de D. Wouter zal zijn serie artikelen Literatuur van A tot Z over bekende en minder bekende, vooral door hem bewonderde, Joodse schrijvers niet meer afmaken. En niemand kan het van hem overnemen. Want het was van hem; uniek in wat hij schreef. Ik mocht het woord idiosyncratisch niet van hem gebruiken, maar de vier afleveringen die hij heeft geschreven waren dat in de beste zin van het woord: karakteristiek en eigenzinnig. En uiteraard erudiet, creatief en betrokken, altijd betrokken.

De serie is onaf en zal dat altijd blijven en ook Wouter voelde nog onaf, nog lang niet klaar, ondanks alles wat

hij in zijn leven heeft bereikt, en dat is enorm veel. Echtgenoot, vader, leraar (onder meer op Rosj Pina, de Joodse basisschool), vakbondsman, schrijver, columnist, politiek activist, clubscheidsrechter en bovenal voor ons een vriend en collega, een altijd monter, positief en creatief rustpunt in de redactie. Als de discussies soms wat verhit werden, was het vaak Wouter die iedereen weer bij elkaar kon brengen.

Zijn plotselinge, onverwachte en schokkende overlijden tijdens een lange fietsvakantie, komt in de eerste plaats als een klap voor zijn naasten, zijn vrouw Ariella en kinderen, Ilan en Ronit. Onze gedachten gaan naar hen uit.

Ook op de redactie van de Benjamin en in het leven van de redactieleden waar hij het meest mee omging, laat zijn afwezigheid een gapend gat achter, des te hartverscheurender omdat het zo abrupt is. We zijn blij dat we hem hebben mogen meemaken, met de vele prachtige bijdragen die hij geleverd heeft aan het blad, met zijn inbreng in de vele lange gesprekken en overleggen die we samen hebben gehad, in het algemeen met zijn aanwezigheid in ons leven.

Hij schreef graag en veel en als laatste eerbetoon staan in deze editie maar liefst drie nieuwe stukken van zijn hand. Het toont nogmaals wat hij voor ons betekende.

— *Ferry Biedermann, hoofdredacteur*

Wouter was lid van de redactie sinds 2014 en kende enkele redacteurs nog langer, soms veel langer.

Ik leerde Wouter 51 jaar geleden kennen in kibboets Ma'ayan Zwi. Het klikte meteen en er ontwikkelde zich een hechte vriendschap. Hij was erg betrokken bij onze kinderen. Zo speelde hij mee in sketches bij hun barmitswa's.

Hij was creatief, origineel, maatschappijkritisch, geestig, kon goed schrijven en was uitstekend ingevoerd in de Joodse gemeenschap. Daarom vroeg ik hem of hij in de Benjamin redactie wilde komen. Het was een gouden greep. Hij had een grote inbreng, brede kennis en bracht altijd op een prettige, doordachte manier zijn standpunten naar voren.

Voorafgaand aan de vergaderingen gingen wij vaak lunchen en bespraken, om Wouter te citeren, "mens en maatschappij". Ik zal Wouter missen als redactielid maar onnoemelijk veel meer nog als een geïnteresseerde, betrokken, trouwe en lieve vriend.

— *Jolan Toff*

Wouter van der Schaaf, betrokken redactielid, goede tekstschrijver, met originele ideeën, op wie je altijd kon rekenen. Ik zal je humor tijdens onze vergaderingen missen. Onze Benjamin zal je missen en ik zal je hoe dan ook missen: onze redactie zal nooit meer hetzelfde zijn.

— *Karien Anstadt*

Wouter, zo veelzijdig, zo vol humor, zo geïnteresseerd en ook zo inspirerend, zo markant, wat zullen we je missen, maar wat ben ik blij dat ik je heb mogen ontmoeten.

— *Patrick Sternfeld*

Het grootste risico van leven is doodgaan zei mijn vader altijd. Daarom heet leven leeftijd. Maar om zo totaal onverwacht en jong je geliefde te moeten missen is intens verdrietig en moeilijk te begrijpen.

Ik wens alle dierbaren van Wouter sterkte voor nu en altijd, en de mooiste herinneringen aan een geliefd en bijzonder mens.

— *Lea van Coeverden*

Wouter, no-nonsense, inspiratiebron, brede kennis, vrolijke noot, to the point, betrouwbaar, maar bovenal een Mensch met hele fijne persoonlijkheid voor wie niets te veel was. Het was een voorrecht om met jou te mogen werken.

Met heel veel plezier denk ik terug aan al die mooie (redactie)momenten met jou.

Wat een enorm verlies voor je familie, grote vriendenkring en alle Benjamin lezers. Sterkte lieve Ariella. Thanks Wouter 💔

— *Michel Kotek, oud-hoofdredacteur, onder wie Wouter begon*

Met Wouter zit ik al jaren in de redactie van de Benjamin. Wat een aanwinst, denk ik vanaf het eerste moment dat hij bij de vergadering aanwezig is. De inhoud van de Benjamin wordt besproken, teksten kritisch becommentarieerd en af en toe barst er een fiks meningsverschil los. Wouter reageert vooral op het laatste verstandig en met veel empathie.

Wouter was een veelzijdig man. Of het nu gaat over (Joodse) literatuur, Joodse cultuur in verre landen, bijzondere Joodse namen, onderwijs of politiek; hij verdiept zich serieus in het onderwerp en altijd komt er een lezenswaardig stuk uit zijn pen.

Zo ook zijn laatste stuk, ironisch genoeg over het Joods Begrafenis Wezen. Hij en ik hebben samen Zwi Spiero (medewerker van het JBW) geïnterviewd; Wouter was toevallig ook zijn leraar op Rosj Pina. Ze hebben beiden zin in het interview, halen tijdens de hartelijke begroeting persoonlijke herinneringen op van de schoolperiode en wisselen klassenfoto's uit. Tijdens het gesprek komt het onderwerp gemengd gehuwd aan de orde. Wouter vertelt over een Joodse begraafplaats in Naarden die grenst aan een niet-Joodse begraafplaats. "Met een heg ertussen kan je toch naast elkaar liggen," zegt hij lachend. "Maar ik weet het nog niet."

— *Marianne Fuchs*

De D van Durlacher

“Mijn God, mijn God,
waarom hebt gij mij verlaten!”

TEKST WOUTER VAN DER SCHAAF

Iedereen die de boeken van Gerard Durlacher leest, is ooit zestien geweest. Kan zich herinneren wat hij of zij deed op die leeftijd. Het zijn jaren van school, leven, ontdekken, groei en verliefdheid. Jaren van optimisme over een wereld die voor je open ligt. Iedereen kan de vraag beantwoorden: “Wat deed ik op die leeftijd van zestien jaar?”

Op de leeftijd van zestien jaar had Gerard Durlacher al een heel leven achter de rug. Het was een wonder dat hij nog in leven was. Een wonder dat zich de rest van zijn leven niet liet uitleggen. Op zijn zestiende moest het eigenlijke leven – maar wat is zo'n leven eigenlijk – nog beginnen. Maar alles wat hij in zijn nieuw verworven leven zou doen, zou worden overschaduwd door wat hij had doorstaan. Altijd aanwezig en toch onvoorstelbaar. De jaren van concentratiekampen en terugkeer.

Het werk van Durlacher is niet omvangrijk, gemeten naar het aantal geschreven pagina's. Zo'n zeshonderd. De kern van zijn werk is opgebouwd uit korte verhalen in de boeken *Quarantaine* en *Niet verstaan* en in zijn bekendste boek, de novelle *Strepen aan de hemel*. Met als postuum uitgebracht werk *Godvergeten tijd*, zijn zesde boek. Veertig jaar na het officiële einde van de oorlog – “Bevrijding die geen werkelijke bevrijding is” – begon Durlacher te schrijven. Schrijven als herinneren. Schrijven als helen. Tien jaar schreef en publiceerde hij voordat hij onverwacht in 1996 overleed, nog geen 70 jaar oud. Al die veertig lange jaren “metselde ik het verleden in mijn geheugen dicht”.

Na veertig jaar “hield de specie niet meer” en stortte de zorgvuldig opgebouwde beschermingswal ineen.

WOII voor jongere generaties

Durlacher is een ijkpunt. Honderden, duizenden hebben hun kampervaringen opgeschreven. Maar slechts heel wenigen onder hen hebben de hoogte van Durlacher bereikt. De eersten die in gedachten komen zijn Primo Levi en Elie Wiesel die internationaal worden gelezen en geciteerd. Hun woorden hebben een ongekende diepgang en heftigheid. Maar Durlacher doet zeker niet voor hen onder. Hij schrijft met een onthullende directheid en maakt het ongelooflijke leven van kamp en terugkeer ook voor jongere generaties toegankelijk.

Bij hem geen helden, of het zijn de helden van de waardigheid. Durlacher schrijft over zijn “kameraden”. Vrienden of lotgenoten? In *De zoektocht* doet hij verslag van het bijeenbrengen van zoveel mogelijk jongens die Mengele's selectie hadden overleefd. Het is graven, “naar lichtpunten in het zwarte verleden, naar tekenen van vriendschap en solidariteit, om de last van de herinnering te verlichten.” Een zoektocht met enorme twijfels over de uitkomst.

Vanwege het overlijden van Wouter van der Schaaf is dit de laatste in de serie die van A tot Z had moeten lopen. **We hadden van A tot Z met hem willen meanderen door het pantheon van de Joodse auteurs, langs grootheden en iets minder bekende ploetersaars.** In alles geleid door zijn voorkeuren, inzichten en vondsten.

Want, hem bekruipt het onbehaaglijke gevoel dat de solidariteit zich te “romantisch” in het “geheugen” van velen heeft genesteld. Waarom, zo vraagt hij zich af, zou hij de anderen “beroven van de illusie van de hechte kameraadschap”? En met het stellen van dergelijke indringende vragen ontmantelt Durlacher beelden. Met het stellen van ongemakkelijke vragen dwingt hij de lezer tot verder graven en bij zichzelf te rade te gaan. “Slechts als wolf onder de wolven kun je hier in leven blijven,” schrijft hij in *Strepen aan de hemel*.

“De taal voor onze belevenissen ontbrak.”

De taal. Altijd maar weer de taal. De onmogelijkheden van de taal om de werkelijkheid te vatten. “De taal voor onze belevenissen ontbrak,” schrijft Durlacher. En: “Er is geen taal in de hel die kan overbrengen wat ik zie, hoor, ruik of proef.” Maar de taal is het enige instrument dat hem ter beschikking staat om zijn verleden te verwerken. Het is ‘taal’ of ‘zwijgen’. De ‘ver-taling’ van de altijd opdringende gedachten en dromen in concrete woorden. Een vrijwel onmogelijke opgave. Omdat taal bij het ondenkbare te kort schiet.

Geen antwoorden

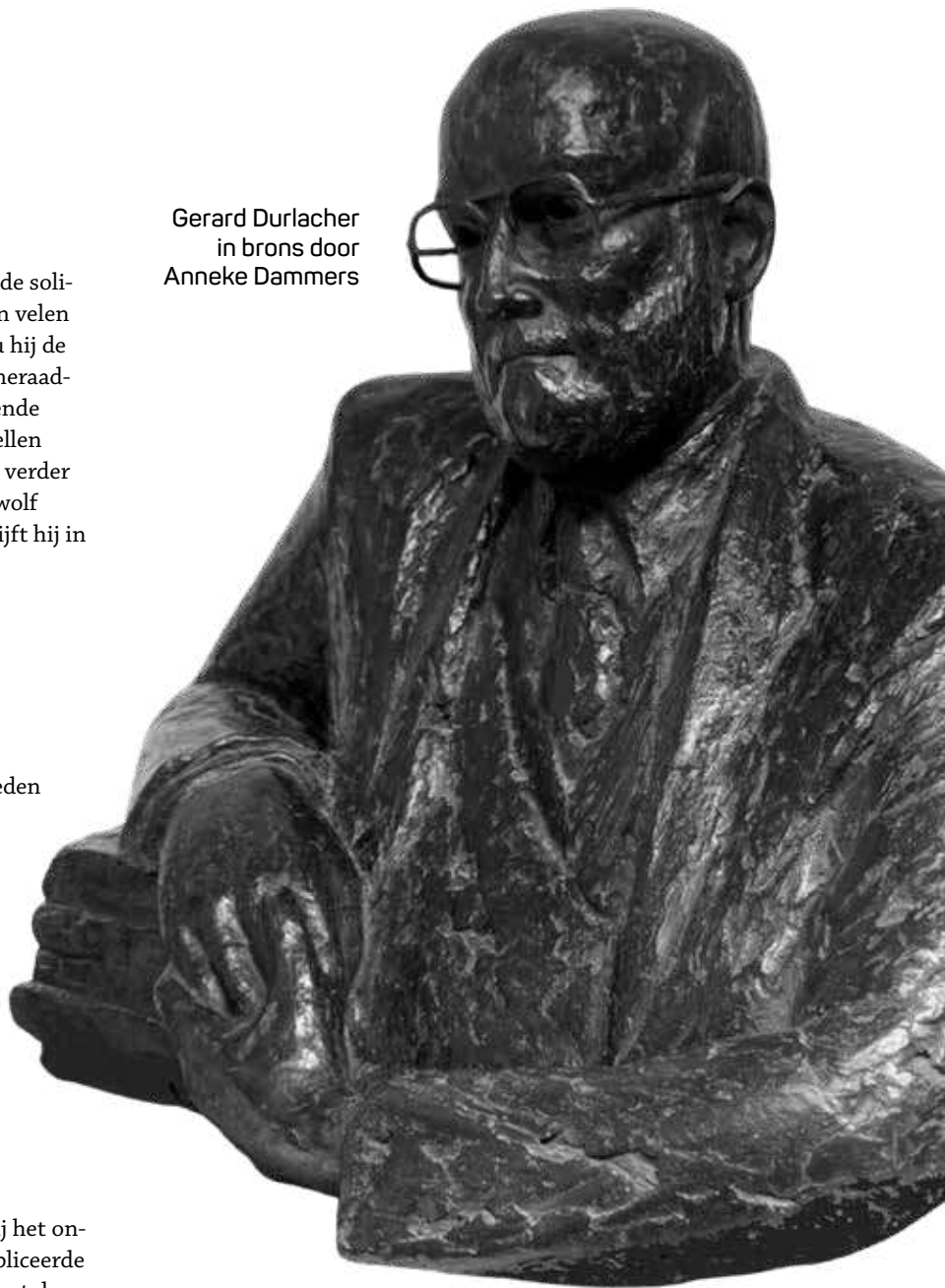
Na veertig jaar was Gerard Durlacher zo ver dat hij het onverwoordbare in woorden kon vatten. In 1985 publiceerde hij *Strepen aan de hemel*. Hij opende deze novelle met de vraagzin, “Mijn God, mijn God, waarom hebt gij mij ver-

Stolpersteine voor de familie van Gerhard Durlacher in Baden-Baden, foto Bloostone

laten!” Maar hij plaatst geen vraagteken aan het eind van deze zin. Hij eindigt met een uitroepteken. Niet een vraag, maar een aanklacht. Hij neemt deze woorden uit een van de Psalmen. Ruim tweeduizend jaar geleden geschreven zonder uitroep- of vraagtekens. Durlacher heeft de keuze tussen ? en ! en maakt van die keuze gebruik. Een ! Het is moeilijk te zeggen wat de ontwikkeling in denken

Gerard Durlacher
in brons door
Anneke Dammers

is geweest tussen 1985 (mijn God, mijn God waarom hebt ge mij verlaten!) en het jaar van zijn overlijden. Zijn zoektocht naar zijn lotgenoten van toen levert niet een antwoord op. Het blijft een !.

Maar hoe de zin ook wordt gelezen, met ? of met !, het werk van Durlacher is niet Godgericht, maar mensgericht. Het is een eerbetoon aan de rechtvaardigen en een oproep tot rechtvaardigheid. Zoals een commentator schreef: “Wraak, wraakzucht, is iets dat volkomen vreemd is aan Durlacher; hij beschouwt het als onvruchtbaar, als van kwaad tot erger leidend.” Lees daarom ook de gesprekken met Durlacher onder de titel *Met haat valt niet te leven*. Hij heeft het over de waarde van fatsoen. Daarin ligt de kracht van de boeken van Durlacher. Dwingen tot menswaardigheid, nooit de zonde begaan van de onverschilligheid en leven in een traditie om eerlijk en fatsoenlijk voor te leven. Die kracht van Durlacher overstijgt generaties. •

Hoe komt een Jood aan de achternaam 'moskee'?

Over de goede en het mannetje

TEKST WOUTER VAN DER SCHAAF

Het begon zo simpel: een bezoek aan de Spaanse stad Córdoba. Daar stond ooit een prachtige moskee. Die werd omgeturnd tot een kathedraal toen het christelijke Castilië de stad veroverde in de 13de eeuw. De vragen kwamen toen mezquita, zoals de kathedraal nog altijd genoemd wordt, het Spaanse woord voor 'moskee' bleek. Wat hebben Joodse families als Gomes de Mesquita van doen met een moskee?

In 1492 besloten de vorsten in Spanje dat de Joden twee opties hadden: bekeren of vertrekken. De eerste groep diende ter onderstreping van hun overgang naar het katholieke geloof ook nog eens hun naam te veranderen. Handhaving van hun Joodse familienaam was niet toegestaan. En om die bekering - de converso - nog eens extra te onderstrepen, werden namen gekozen als Santa Cruz - het heilige kruis - die later in Nederland werd omgevormd tot Santcroos.

Mezquita de Córdoba, foto Alonso de Mendoza

Die namen bleven gehandhaafd, ook na vertrek van het Iberisch schiereiland. Dat komt wonderlijk over, want juist het opbouwen van een nieuw leven in een nieuw land zou aanleiding kunnen geven om ook weer terug te keren naar de oude familienaam of een totaal nieuwe familienaam aan te nemen. Zoals ook veel Nederlanders die op aliyah

zijn gegaan ervoor hebben gekozen een nieuwe Israëliische naam aan te nemen.

Naamvastheid

Navraag bij verschillende mensen die er meer van weten, leverde het volgende op: "Toen de Portugese conversos, of nieuw-christenen, naar Nederland kwamen, waren er een paar mogelijkheden: Er waren er die een Joodse naam kozen; de Souza werd Abarbanel. Er waren er die hun Portugese achternaam behielden. En er waren er die aan hun Portugese achternaam een Joodse toevoeging gaven en dan kreeg je Jessurun de Espinoza, bijvoorbeeld. Voor het grootste deel kozen ze ervoor, ondanks de vervolging door de inquisitie, hun Portugese naam te behouden. Blijkbaar was dat voor hen geen punt, ook al waren het katholieke achternamen."

Overigens kwamen al die namen ook in omgekeerde volgorde voor met vele voor- en achtervoegsels. En ook de schrijfwijzen verschilden aanzienlijk, zoals Gomes en Mesquita met 's' of 'z'.

"Huwelijken met Asjkenaziem waren 'not done'."

Dat alles lijkt een sluitend antwoord, maar bij verder navragen blijkt er ook nog een zeer goede reden te zijn geweest om inderdaad die Portugese of Spaanse naam te behouden. Een reden die haaks staat op de wens om in een

Cordoba Mezquita interieur, foto Magister Mathematicae

nieuw land een nieuwe naam aan te nemen: “De Portugese en Spaanse Joden, Sefardiën, behielden hun namen juist omdat ze daarmee opvielen bij de Askenazim en binnen de Hollandse samenleving. Immers, zij wisten - en weten!! - zich een trotse pilaar binnen het Jodendom.

Huwelijken met Askenaziën waren ‘not done’ en trouwen in eigen kring droeg bij tot behoud van die identiteit, en behoud van hun vermogens. Om dat behoud nog eens extra te verzekeren werd zelfs een vereniging opgericht om Sefardische huwelijken te bevorderen. Onder de prachtige naam ‘Santa Companhia de Dotar Orphas e Donzellas’, de heilige (let vooral op het woord ‘heilige’) vereniging voor het regelen van bruidsschatten van wezen en meisjes.”

Buurtmoskee

Tussen al die namen kwam ook de naam De Mesquita mee naar de Nederlanden. Overigens, de meeste Mesquita’s zijn vandaag de dag in Brazilië te vinden. Vooral in varianten Bueno de Mesquita en Gomes de Mesquita. De ‘Bueno’ variant is van de twee de eenvoudigste om te vertalen en uit te leggen: ‘de goede’. Maar hoe zit dat met ‘Gomes’? Navraag bij weer een andere bron leert het volgende: Gome is een oud Spaans woord. Afgeleid van het Latijnse woord ‘homo’ en tegenwoordig in het Spaans ‘hombre’, dat man of mens betekent. In de Spaanstalige landen wordt het ook wel gebruikt als voornaam. Gomes is een daarvan afgeleid verkleinwoord of kindernaam. Gomes betekent dan niet meer dan ‘het ventje’, ‘het mannetje’, ‘het zoontje van’. Zoals die ook voorkomt in varianten als Gomes de Oliveira, Gomes de Matos, Gomes de Freitas. Dus: het mannetje van hier en het mannetje van daar.”

Alles goed en wel, maar waarom dan toch die verwijzing in de namen naar de ‘Mezquita’, de Moskee? En ook hier lijkt of blijkt een redelijk passend antwoord voorhanden. “Dat ‘De Mesquita’ betekent dat iemand in de buurt van een

Abraham (Appie) Bueno de Mesquita, komiek, acteur en musicus, wellicht de bekendste naoorlogse drager van de naam Mesquita

moskee woonde toen hij een christelijke achternaam aannam (of opgelegd kreeg). Het heeft dus geen betekenis in religieuze zin. Het is niet meer dan een verwijzing. En wat blijkt: dit soort buurtnamen en geografische achternamen komen eigenlijk overal voor. Kijk naar een Nederlandse naam als “van Raalte” of het Duitse “Frankfurt”. En bij de naam Mezquita kan het uiteindelijk ook verband houden met de stad Córdoba, waar de meest beroemde Mezquita uiteindelijk de katholieke kathedraal werd. Maar dat is niet zeker.”

“Geen betekenis in religieuze zin.”

En zo lijken alle draadjes bij elkaar te komen, zijn de verbanden gemaakt en lijkt de cirkel van de verklaringen rond. Gomes de Mesquita blijkt niet meer te betekenen dan ‘het mannetje uit de buurt van de moskee’. Maar is dit de hele werkelijkheid of niet meer dan een deel van het verhaal? Wie meer weet, is bij deze uitgenodigd. •

Met dank aan: Harry Swalef, Rudie Cortissos, Michael Minco, Jeroen Sprenger, Ton Tielen en natuurlijk Amos Gomes de Mesquita die naar eigen zeggen in de plaats waar hij opgroeide – Ankeveen – nooit in de buurt van een moskee heeft gewoond.

Steun en toeverlaat bij orthodox begraven

“In dienst van de betrokkenen”

TEKST [MARIANNE FUCHS](#) EN [WOUTER VAN DER SCHAAF](#)

Het aantal orthodox-Joodse begrafenissen in Nederland is sterk afgenomen sinds begin deze eeuw, van rond de negentig in 2000, tot zo’n vijftig per jaar de afgelopen jaren. Ze worden meestal begeleid door rabbijn Zwi Spiero van het Joodse Begrafeniswezen (JBW). Hij beschrijft zijn werk als “boeiend en waardevol”.

Spiero, 55, maakt een opgewekte indruk, al staat hij anderen bij in sombere tijden. “In mijn werk is altijd sprake van een ontmoeting met mensen in een vorm van emotionele nood, van onzekerheid. Juist dan is het belangrijk om hen die zekerheid te bieden, dat houvast. Altijd zoeken naar de juiste aanpak, het goede antwoord. Want elke omstandigheid verschilt,” zegt Spiero.

“Nederland kent ruim tweehonderd (*orthodox, red.*) Joodse begraafplaatsen,” vertelt hij. Spiero toont ons de kaart met stippen waar ze verspreid over het land zijn te vinden. Van de kleinste plaatsen in Oost-Groningen tot Zeeland. “Allemaal worden ze zo goed mogelijk onderhouden. Maar een relatief klein aantal wordt vandaag de dag daadwerkelijk gebruikt als Joodse begraafplaats. De bekendste zijn Muiderberg, de Portugees Israëlitische begraafplaatsen in Ouderkerk aan de Amstel en in Den Haag, en het Toepad in Rotterdam. Rotterdam kent vier begraafplaatsen. En om elk misverstand te voorkomen: het JBW is er voor sefardië en asjkenazië. Met voor mij als werkgebied de regio rondom Amsterdam inclusief Almere, Hilversum en Leiden. Maar wanneer elders een beroep op het JBW wordt gedaan, ga ik. Dat spreekt voor zich.”

Geboren Amsterdammer

Zwi Spiero omschrijft zichzelf als ‘geboren Amsterdammer’. Bezocht Rosj Pina en Maimonides. Deed Joodse studies in Montreal, Engeland en New York en keerde in 1993

terug naar zijn geboortestad. “In dat jaar kwam ik in dienst van het JBW.” Werkte daarna vijftien jaar als sociaal en pastoraal werker en rabbijn voor de Joodse Gemeente Amsterdam om in 2017 weer terug te keren bij het JBW. “Ik zie het als mijn taak om de stervende en de familie zo goed mogelijk bij te staan. In alle stadia: voorafgaande aan het sterven, huis- en ziekenhuisbezoek, maar ook de nazorg. Ik wil hen het gevoel geven dat ze alles uit handen kunnen geven.

Rabbi Zwi Spiero voor een kaart met Joods-orthodoxe begraafplaatsen in Nederland, foto Patrick Sternfeld

“Ingetogenheid en gelijkheid.”

“Zeker, ik ben in dienst van het JBW, maar zie mij vooral in dienst van de Joodse gemeenschap. Ik kom er uit voort, maak er deel van uit. Ik ken vaak de familie van de overledene persoonlijk, en zo kan ik hun omstandigheden ook in de treurrede verwerken.” Zwi Spiero onderstreept hiermee

het onderscheidend karakter van een Joodse begrafenis in vergelijking met een niet-Joodse begrafenis. “De lewaja – de begrafenis – behoort tot het wezen van de Joodse gemeenschap, het Joodse leven. Dat blijkt alleen al uit het feit dat de aanwezigen bij een lewaja actief deelnemen aan de teraardebestelling.” Nog een verschil is de soberheid en de eenvoud. “Bij alles is sprake van ingetogenheid en gelijkheid.” Geen verschil tussen arm en rijk. Geen praalgraven. Wel eenvoudige stenen.

Zwi Spiero begeleidt ruim vijftig lewajot per jaar en heeft bij het JBW een plaatsvervanger, Benzi Loonstein, die in het weekend en twee avonden per week standby is. Rond het jaar 2000 verzorgde het JBW nog zo’n negentig lewajot. En ook hij ziet de verschuivingen die in voorgaande decennia plaatsvonden. “Voor de oorlog was het niet gebruikelijk dat vrouwen bij de lewaja – begrafenis – aanwezig waren. Na de oorlog is men het gaan toelaten dat ook vrouwen naar de lewaja meekomen. Het is ook zo dat vrouwen spreken bij de begrafenis.” Waar bloemen en kransen in Nederland ongebruikelijk zijn, wordt het elders en hier en daar in Israël wel gedaan. “Wij laten bij de lewaja geen bloemen toe. Ik hecht meer waarde aan het leggen van een steentje bij het graf. Dat laat duidelijk zien dat mensen belangstelling hebben getoond voor de overledene en een steen verwelkt niet zoals bloemen.”

Joodse begraafplaats Toepad,
foto Bic

Over 120 jaar... Wat wil ik dan?

– Gids laatste levensfase

Deze uitgave van JMW maakt mensen wegwijst in de periode die aan het sterven voorafgaat en de plek die de Joodse cultuur en traditie daarin kunnen innemen. Het kan een gevoelig en emotioneel onderwerp zijn en er zijn geen goede of niet-goede antwoorden. Ook voor de uitvaart geldt dat iedereen de beleving van Joods zijn zelf kan invullen, van zeer gelovig, tot helemaal niet. Zoals de samenstellers van deze gids zeggen is het de bedoeling "Een beeld te geven van de pluriformiteit aan meningen binnen de Joodse gemeenschap. Wij menen hiermee recht te doen aan de Joodse traditie, die diffuus is en vele meningsverschillen kent. Op deze manier willen wij een zo groot mogelijk deel van de Joden in Nederland, van orthodox tot atheïstisch, bedienen." Behandeld worden o.a. terminaal ziek zijn, het Joods Hospice Immanuel, ziekenbezoek en pastorale zorg, financiën, orgaandonatie, euthanasie, wilsverklaring, Joodse gebruiken omtrent sterven, begraven en rouw, crematie, grafrecht, grafsteen, jaartijd, adressen en contactgegevens.

De Joodse begraafplaatsen in Nederland zijn in te delen in drie categorieën: orthodox, liberaal en modern-progressief. Ook kiezen veel Joden tegenwoordig voor niet-traditionele opties als crematie, het lichaam ter beschikking stellen van de wetenschap, of begraven worden op een niet-Joodse begraafplaats.

De gids is te downloaden op de website joodswelzijn.nl via de pagina Kennis en Expertise en er zijn gedrukte exemplaren gratis bij JMW te bestellen door een mail te sturen naar info@joodswelzijn.nl

Regelingen en vragen

Behalve de religieuze, administratieve en logistieke begeleiding bij de lewaja krijgt Zwi Spiero op zijn kantoor aan Ter Kleef in Amsterdam Buitenveldert eindelijk veel vragen over het vastleggen van begrafenismensen, sterven, begraven en het overbrengen van overledenen naar Israël, want hierin voorziet het JBW ook. "Het is niet iets waar mensen dagelijks mee bezig zijn, maar op het moment dat het erop aankomt moeten zij wel de juiste informatie krijgen. Over kosten, over het lidmaatschap van een Joodse gemeente en over het al dan niet lid zijn van het JBW. Over gemengd gehuwd zijn en over het eeuwigdurend grafrecht, over de sjiwwe, kaddiesj en ook andere gebruiken. Het is niet ingewikkeld, maar moet wel goed worden uitgelegd."

Joodse Begraafplaats Muiderberg, foto Jan-Eric Loebe

Toepad Rotterdam, begraafplaats

"Ik hecht meer waarde aan het leggen van een steentje."

Ook krijgt Spiero te maken met veel actuele vragen rond het sterven die de afgelopen jaren ook steeds meer spelen in de samenleving, zoals levensbeëindiging en orgaandonatie. "Ik leg uit dat vanuit de Joodse visie men het leven niet mag verkorten, maar bij verdere vragen verwijs ik de familie altijd naar het Rabbinaat. Het is altijd het maken van een afweging van geval tot geval en het meenemen van de achtergrond en omstandigheden," zegt Spiero. Ook vragen over orgaandonatie verwijst hij door naar het Rabbinaat.

En zo is rabbijn Zwi Spiero een schakel tussen alle betrokkenen bij het sterven en de begrafenis. "Maar vooral in dienst van de betrokkenen die in die moeilijke tijd niet alleen vragen hebben, maar vooral ook hun gevoelens willen uiten, zoeken naar antwoorden en steun. Dat maakt mijn werk juist dat waarvoor ik in 1993 terugkeerde uit de VS: om iets te doen voor de Joodse gemeenschap in mijn geboortestad." •

Voor meer informatie, zie www.hetjwbw.nl

Loving Jew

Wat is het belang van een Joodse partner?

TEKST LESLIE SCHWARTZ & TAMAR VAN DER WOUTEN

De korte documentaire *Loving Jew* gaat over de zoektocht van jonge Joden naar de liefde. Leah Barning, 22, vertelt over de film die ze maakte voor haar minor aan de Utrechtse School voor de Journalistiek - samen met medestudent Tim. Inmiddels is *Loving Jew* met veel succes ontvangen en onder meer door Freyda getoond.

— *Waarom een documentaire over Joodse Liefde?*

Mijn moeder is Joods, maar zij is niet met Joodse tradities opgevoed en is zich er pas later in gaan verdiepen. Als kind ben ik een paar keer meegegaan naar de synagoge en ik had een Joodse kinderbijbel, maar dat was het dan ook wel. Toen ik ouder werd groeide mijn nieuwsgierigheid naar mijn Joodse identiteit.

Ik had al lang het plan om een documentaire te maken en daarbij iets met het Jodendom te doen. Toen hoorde ik over de minor *Campusdoc*, waarbij studenten in duo's in twintig weken een eigen documentaire maken. Dat kwam perfect uit, net als de samenwerking met Tim die ik nog kende uit Haarlem. Tim is de techneut van ons twee, hij deed het grootste deel van de montage. Ik ben meer van het regelen en gesprekken voeren, van het verhaal."

"Het geeft wel
een soort extra
druk, vooral voor
de mannen"

Dat het over Joods liefdesleven zou gaan was ook al snel besloten. Want wat mij al mijn hele leven fascineert, is dat ik, als vrouw, het Jodendom doorgeef als ik kinderen krijg. Maar hoe belangrijk is het dan dat ik een Joodse partner heb? De Joodse gemeenschap in Nederland is erg klein, en om binnen zo'n kleine poel iemand met dezelfde normen en waarden te vinden is lastig. Het geeft ook wel een soort extra druk, vooral voor de mannen.

— *Is alles volgens plan gegaan?*

Het liep steeds anders. Veel mensen waren enthousiast om mee te doen, maar als het puntje bij het paaltje kwam konden, of wilden ze toch niet. Omdat ons oorspronkelijke plan was om het verhaal rondom een mannelijk hoofdpersoon te bouwen heb ik een tijd lang op Joodse datingapps gezeten. Het bleek dat de meeste

mannen met wie ik in contact kwam het zelf niet zo belangrijk vonden om een Joodse vrouw te vinden, maar hun familie wél. Helaas wilde uiteindelijk niemand van hen meewerken aan de documentaire.

Daarna hebben we oproepjes geplaatst in een aantal (besloten) groepschats, via *Birthright*, *Chabad On Campus* en natuurlijk ook *JMW*. Van het een kwam het ander, en het volgende plan was om vier vrouwen te volgen die voor de liefde naar Israël waren geëmigreerd. Dit bleek uiteindelijk te ingewikkeld voor de beperkte tijd die we hadden. We besloten met het verhaal van één van de vrouwen door te gaan. Toen viel alles op z'n plek, de draaidagen in Israël waren zo gepland en alles liep op rolletjes.

Leah Barning

— *Hoe is de documentaire geworden?*

"In de documentaire volg je Yaar, ze is negentien, die al jong heeft besloten om orthodox-Joods te leven. Als zij Jakob ontmoet hebben ze meteen een klik en al snel emigreren ze naar Israël om daar samen een leven op te bouwen. Wij volgen alle voorbereidingen voor de bruiloft. Maar we spreken ook met twee andere jonge Joodse vrouwen. Dalit is seculier Joods en Iris modern orthodox. Zij vertellen over hun beleving van de Joodse tradities en de liefde, en zorgen daarmee voor meer perspectief en evenwicht in de documentaire."

— *Ben jij door de documentaire zelf beïnvloed in je zoektocht naar liefde?*

Ik heb er wel eens over nagedacht of ik een Joodse partner zou willen. Is dat voor mij belangrijk? Op dit moment heb ik een relatie en dat gaat heel goed. Voor mij is de liefde een gevoelskwestie. Zoals Dalit ergens zegt: 'Als een man heel leuk en gezellig is, én hij is Joods, dan is het helemaal geweldig. Maar het hoeft niet'."

Joods begraven of juist niet?

Wat te doen als je partner niet Joods is?

TEKST ESTHER SCHOLTENS FOTO PATRICK STERNFELD

Vraag

Mijn man en ik lopen tegen een probleem aan waar we samen niet uitkomen. Ik ben Joods, mijn man niet. Nu heeft dit op zich nooit voor onderling onbegrip of spanning gezorgd. Onze kinderen heb ik met een positieve dosis Jodendom opgevoed en ben hierin nooit dwingend geweest. Eerlijk gezegd kan ik mezelf ook niet religieus noemen, eerder traditioneel. En mijn man accepteert de Joodse kant van mijn persoonlijkheid als iets totaal vanzelfsprekends.

Begraafplaats
Leek

Nu gebeurde het volgende: mijn man en ik waren ongeveer een half jaar geleden bij een Joodse begrafenis. Ik was echt onder de indruk van alle gebruiken en rituelen; de dienst, de gebeden, het schepje zand op de kist. Op een bepaalde

manier maakte het me erg bewust van mijn eigen Joodse identiteit. In de auto op de terugweg zei ik tegen mijn man dat ik ook wel Joods begraven zou willen worden.

“Op Joodse
begraafplaatsen geldt
eeuwig grafrecht.”

Alhoewel mijn man dat helemaal geen rare gedachte vond, wees hij mij op het feit dat we dan dus niet samen begraven kunnen worden. Los van het feit dat dit een onaangename gedachte is, zou het ook voor de kinderen en kleinkinderen ingewikkeld kunnen zijn; twee graven op twee verschillende begraafplaatsen. We hebben inmiddels al heel wat gesprekken over het onderwerp achter de rug, maar nog altijd geen bevredigende oplossing gevonden. We vragen ons af of die er eigenlijk wel is. Kan JMW ons hierin adviseren?

Eitze

Dat is inderdaad een lastig dilemma waar helaas geen eenduidig antwoord op te geven is. Er is namelijk een groot verschil tussen Joodse en reguliere begraafplaatsen. Op Joodse begraafplaatsen geldt eeuwigdurend grafrecht door het geloof in een wederopstanding van de doden. Op een reguliere begraafplaats ligt dat anders. Over het algemeen koopt men het gebruik van het graf voor een periode van tien jaar, waarna deze periode verlengd kan worden. Het is vaak ook mogelijk om de grafrechten voor onbepaalde tijd af te kopen; dit is echter niet het zelfde als eeuwigdurend grafrecht. Wanneer de grafrechten voor onbepaalde tijd zijn afgekocht kunnen ze in de toekomst om verschillende redenen alsnog komen te vervallen.

Het eeuwigdurend grafrecht is dus voor veel Joden een belangrijke religieuze reden om begraven te willen worden op een Joodse begraafplaats. Daarnaast kent een Joodse begrafenis, zoals u zelf heeft gezien, een aantal specifieke gebruiken en rituelen.

“Blijf erover met uw man in gesprek.”

Terugkomend op uw dilemma; ik denk dat het helderheid kan opleveren als u weet waarom u graag Joods begraven wilt worden. Is dat inderdaad omdat Joodse graven niet geruimd worden, of is er een andere reden? U schreef zelf dat de Joodse begrafenis - de lewaja - die u bijwoonde u bewust maakte van uw Joodse identiteit, maar ook dat u niet religieus maar eerder traditioneel bent. Bovendien vindt u het idee om niet bij uw man begraven te kunnen worden erg naar. En het is inderdaad zo: iemand die niet

Joods is, kan niet op een Joodse begraafplaats worden begraven.

Met u meedenkend zie ik drie verschillende scenario's. U kunt toch voor de Joodse begraafplaats kiezen, wetende dat u dan niet het graf met uw man zult delen. U kunt kiezen voor een reguliere begraafplaats, zodat u beiden op dezelfde plek begraven kunt worden of u kiest voor een reguliere begraafplaats, maar krijgt een begrafenis met de nodige Joodse gebruiken en rituelen. Zo is uw begraafplaats wellicht niet Joods, maar de uitvaart wel. U zou ook een grafsteen kunnen kiezen waarop men kan aflezen dat u Joods was.

Bovenal is het belangrijk dat de keuze bij u past. Blijf er over in gesprek met uw man en kinderen, dan komt u er vast uit. Zie ook het stuk over het Joods Begrafeniswezen en andere informatie op de voorgaande pagina's. U kunt ook altijd overleggen met een rabbijn of een afspraak maken met een hulpverlener van JMW om alles nog eens op een rijtje te zetten. Veel sterkte met het maken van uw keuze! •

Lezersreactie Joodse sporen

In het zomernummer met thema reizen had Wouter van der Schaaf geschreven over het overall zoeken naar Joodse sporen. We vroegen of onze lezers dat herkenden en Frits Slicht, die onder meer ook over de Joodse geschiedenis van de Transvaalbuurt heeft geschreven, reageerde:

De meest bijzondere ervaring is wel die uit Oezbekistan toen wij in Buchara waren. Ik wist van een synagoge, maar waar was volstrekt onduidelijk. Terwijl we door een zeer warm en stil straatje liepen kwam daar een kleine man aan. Waarschijnlijk omdat ik met mijn gedachten bij de synagoge was, begroette ik hem met Shalom!

Ik schrok een beetje van mezelf, maar hij keek verbijsterd naar mij op. Hij bleek Joods te zijn en op

Frits Slicht in de synagoge in Buchara

bezoek in Buchara. Zelf kwam hij uit Andijan en beschouwde mij, zo leek het, als een verloren zoon.

Gelukkig kwam mijn vrouw aangelopen, ik

liep zoals wel vaker vooruit. Zij kon met hem praten, zij spreekt Russisch, iets wat de meeste Oezbeken ook verstaan (oude Sovjet staat).

We vertelden dat wij op zoek waren naar een synagoge. Wat bleek, we stonden voor de synagoge, praktisch onherkenbaar. Tegelijkertijd kwam er een jonge vrouw aanlopen met een bos sleutels. Zij ging de synagoge schoonmaken. De kleine man uit Andijan wist ons naar binnen te loodsen.

“Een bijzondere klik”

Als vrijwilliger contacten leggen

TEKST LESLIE SCHWARTZ

De JMW Telefooncirkel zorgt voor een regelmatig contactmoment tussen zelfstandig wonende ouderen en een vrijwilliger. Voor de betrokken vrijwilliger betekent het, behalve de mogelijkheid om te helpen binnen de Joodse gemeenschap, vaak een verrijkend en gezellig contact. Hoe leuk dit kan zijn blijkt uit de bijzondere band die ontstaan is tussen vrijwilliger Nannette Sibinga en Emile Kool en zijn vrouw Ria Ammerlaan.

Emile wordt ook wel de onderduikbaby van ‘Het Achterhuis van Rotterdam’ genoemd. Hij werd op 6 januari 1944 geboren op het onderduikadres van

Nannette is meer dan een luisterend oor, ook zij geniet van de gezelligheid en van de soms pittige, maar altijd respectvolle discussies. Emile en Nannette herkennen veel van elkaar in de geschiedenis van hun ouders en grootouders.

— *Kunnen jullie iets vertellen over jezelf en over je Joodse achtergrond?*

Emile: “Mijn ouders hebben in de oorlog drieënhalve jaar samen ondergedoken gezeten op de orgelzolders van de Breepleinkerk, waar ik ook ben geboren. Ze vertelden er wel iets over, bijvoorbeeld dat het altijd koud was, maar over de oorlog zelf weinig. We deden thuis ook niets aan Joodse tradities, ik moest het zelf ontdekken. Toen ik een jaar of dertien was ging ik wel naar sjoel, maar toen een vrouw daar tegen mij zei: “Jij bent geen goede Jood”, ben ik nooit meer teruggegaan. Maar het is mij altijd bijgebleven: Jood ben je, en Jood blijf je.”

“Het voelt niet als vrijwilligerswerk.”

Nannette: “Wij deden thuis ook niet veel aan de Joodse tradities en ik herken duidelijk parallellen met het verhaal van Emile. Mijn grootouders hebben tijdens de oorlog ondergedoken gezeten op verschillende plekken en kwamen getraumatiseerd uit de oorlog. Ik denk dat ze behoorlijk afkerig waren geworden van het Jodendom. Ze aten dan wel geen varkensvlees, maar naar sjoel gaan deden ze niet meer. Dus mijn moeder kreeg er weinig van mee. En ik ben dan de volgende generatie. Rond een jaar of zestien werd ik nieuwsgierig naar mijn Joodse achtergrond, ging op eigen houtje op onderzoek uit en kwam zo bij JMW terecht. Ik nam een abonnement op de Benjamin en werd later lid van B’nai B’rith.

— *Hoe ging het contact via de telefooncirkel?*

Nannette: “Tijdens de eerste lockdown zag ik in de nieuwsbrief van JMW een oproep voor vrijwilligers voor de telefooncirkel. Ik reageerde en kreeg informatie over personen die gebeld wilden worden. Met Emile sprak ik

Ria & Emile zijn ouders, de orgelzolders van de Breepleinkerk in Rotterdam-Zuid. Hij woont in Pijnacker, samen met zijn echtgenote Ria. Nannette is adviseur sociale innovatie en woont in Amsterdam.

Nannette spreekt Emile en Ria sinds het begin van de coronacrisis één, soms twee, keer per week. Na tweeënhalve jaar is hun vriendschap sterker dan ooit. De warme, hartelijke connectie die zij hebben is voelbaar.

Nannette Sibinga

een vast tijdstip af om wekelijks te bellen. We proberen dinsdag einde van de middag aan te houden.”

Emile & Ria: “Door corona konden we weinig de deur meer uit, en toen ik benaderd werd voor de telefooncirkel wilde ik graag meedoen. Dus werden we gebeld door Nannette. Het was meteen erg gezellig, we zitten vaak te wachten tot het weer dinsdag is.”

Nannette: “Ons contact is heel bijzonder, dus dat hebben we zelf voortgezet en het voelt niet als vrijwilligerswerk. Want toen wel elkaar beter leerden kennen, bleken we een bijzondere klik te hebben en ontwikkelden gewoon een sterke relatie en vriendschap.”

— *Wat voor onderwerpen bespreken jullie?*

Emile & Ria: “Over mijn gezondheid en gewoon over het weer. Of bijvoorbeeld met Chanoeka, als we kaarsjes aansteken, dan laten we die aan elkaar zien. We geven Nannette ook graag advies en waarschuwingen, zo van “let op”, “doe dat niet”, “doe voorzichtig” en “praat niet met vreemde mannen!”

Nannette: “Eigenlijk bespreken we alles. Soms gaat het over Joodse thema's, soms over politiek, maar vooral over het dagelijks leven. Ik maak natuurlijk ook van alles mee, bijvoorbeeld met betrekking tot relaties. Daar hebben we het dan ook over.”

Emile & Ria: “We hebben het over vroeger en nu, en we verschillen regelmatig van mening. Maar dat mag, we hoeven niet allemaal hetzelfde te denken. Zo van “ik weet wel hoe jij erover nadenkt, maar...” Dan hebben we een discussie en aan het einde hebben we het altijd weer hartstikke goed met elkaar. Je moet wat kunnen zeggen, maar je moet ook wat kunnen incasseren.”

“Zelf vind ik de verschillen tussen ons juist verfrissend.”

Nannette: “Als je belt is er geen script om te volgen, je bespreekt wat er op dat moment speelt. Vaak gaat dat over nieuwsitems, en dan kom je er snel achter wat iemands

politieke voorkeur is. Maar het bleek dat we heel goed met elkaar kunnen discussiëren, zo van, “wij zien het zo, niet op jouw manier”. Zolang het met respect over en weer kan is dat natuurlijk prima. We hebben het ook over het verschil Rotterdam versus Amsterdam, daar maken we graag grapjes over. Zelf vind ik de verschillen tussen ons juist frappant en verfrissend, want dan hoor ik ook een heel ander perspectief.”

Emile: “Ik zeg altijd: Rotterdammers zijn de beste lui van Nederland, van de wereld!”

— *Hoe was het om elkaar voor het eerst “live” te bezoeken?*

Nannette: “Het was heel bijzonder en heel fijn om elkaar bij Emile en Ria thuis te ontmoeten. Ze zijn heel hartelijk en lief. Ze kwamen me ophalen van het station, en bij het weggaan kreeg ik nog een heerlijke Amsterdamse ossenworst mee. Het was zo gezellig, dat ik een paar uur bleef hangen.”

Emile: “Het was eigenlijk veel te kort!” •

Ook vrijwilliger worden bij JMW? Neem dan contact op met activiteiten@joodswelzijn.nl

JMW, Freyda, Catom (voorheen Tsavta) en Lev-activiteiten* door het hele land: ontmoetingen, lezingen en meer. De bijeenkomsten zijn voor iedereen met een Joodse achtergrond en (eventuele) partner. Voor onze actuele agenda kunt u kijken op www.joodswelzijn.nl/ overzicht-activiteiten en op www.freyda.nl/agenda.

Algemene activiteiten JMW

Zondag 18 september – Voorstelling *In de Schaduw van het Achterhuis* te Alkmaar (i.s.m. Tsafon). Zie verderop onder Alkmaar.

Maandag 19 september – Wandeling door Joods Amsterdam - de Transvaalbuurt. Aanvang 14.00 uur, Kosten: € 10,-.

Dinsdag 20 september – Dagtocht naar Elburg, volledig verzorgd, incl. busreis vanaf Amersfoort en uitgebreide lunch, ca. 11.00 tot 17.00 uur. Kosten € 27,50 p.p. (incl. lunch* en busreis).

Zondag 16 oktober – Vier Soekot met JMW in een buurtkas in Rotterdam.

Informatie en aanmelden voor bovenstaande 4 activiteiten via activiteiten@joodswelzijn.nl of via 088 165 2200.

Donderdag 27 oktober – Bezoek Namenmonument in Amsterdam, met diverse opstapplaatsen in de regio's Arnhem, Amersfoort en Utrecht, ca. 12.00 tot 15.00 uur. Kosten € 20,-.

Informatie en aanmelden via activiteiten@joodswelzijn.nl

Dinsdag 1 november – Filmvertoning: *Perfect Strangers* (i.s.m. Catom) i.h.k.v. Seret, het Israëlische filmfestival, in Amstelveen. Aanvang 20.00 uur. Voertaal: Hebreeuws (met Engelse ondertiteling).

Aanmelden via catom@joodswelzijn.nl

Ontmoetingsgroepen JMW

JMW in het hele land ontmoetingsgroepen, die regelmatig bij elkaar komen voor een praatje, een lezing of om gezamenlijk de feestdagen te vieren. Vrijwilligers organiseren de bijeenkomsten en onderhouden het contact met de deelnemers. Kijk voor de meest actuele informatie op de agenda op onze website.

Alkmaar (voormalig Heiloo)

Tsafon

Zondag 18 september – Voorstelling *In de Schaduw van het Achterhuis*. Ontvangst vanaf 14.30 uur, aanvang 15.00 uur. Toegang € 15,-. Zie hierboven.

Breda

Finjan

Iedere 2e woensdag van de maand, toegang € 5,-. Data: **14 september, 12 oktober & 9 november** van 10.00 tot 12.00 uur & 14 december van 11.00 tot 13.00 uur (Chanoekalunch, toegang € 7,50).

Aanmelden bij Tanya Simons via 06 22 32 70 53 of via tanyasimons64@hotmail.com of bij Baruch van Riel via 06 20 11 78 81 of via debibliotheek46@gmail.com

Brunssum

Jiddischkeit

Informatie via 06 24 70 23 56. Houd de nieuwsbrief in de gaten voor meer informatie en activiteiten!

Den Bosch

Bejachad

Informatie via 073 52 14 805 of via koosdl@gmail.com. Houd de nieuwsbrief in de gaten voor meer informatie en activiteiten!

Den Haag

Mitzwe Bar

Iedere 2e dinsdag van de maand van 14.00 tot 15.30 uur, toegang € 5,-. Data: **13 september, 8 november & 13 december**. In oktober geen bijeenkomst i.v.m. de Jom Tov dagen.

Aanmelden bij Nada via 06 20 10 22 06 of via nada.glad@hotmail.com of bij Wilma JMW via 06 12 22 23 86

Dieren (voormalig Arnhem)

Eerste donderdag van de maand van 10.30 tot 12.30 uur, bijdrage € 5,- (vooraf te voldoen). Data: **6 oktober** (interactieve lezing over Mussar) & **3 november** (filmvertoning).

Informatie en aanmelden via e.vuulink@telfort.nl of bij Diny Menco via dinymenco@upcmail.nl

Dordrecht

Bne Dor 2.0

Houd de nieuwsbrief in de gaten voor meer informatie en activiteiten!

Heerenveen

Mifgasjiem

Informatie via 06 17 03 88 67 of via anna.pool@gmail.com. Houd de nieuwsbrief in de gaten voor meer informatie en activiteiten!

Hilversum

Gooise Nesjomme

Een keer per maand op donderdag vanaf 9.30 uur, bijdrage € 5,-. Data: **15 september** (over Arnon Grunberg), **20 oktober** (Sefardische Joden), **17 november** (over Steven Spielberg) & **22 december** (viering Chanoeka).

Informatie via www.gooisenesjomme.nl. Aanmelden bij Edith Bernards-Baas via 035 54 14 750 of edith.bernards@ziggo.nl

Rotterdam

Joffie Koffie

Iedere 3e woensdag van de maand van 10.30 tot 12.30 uur. Data: **21 september, 19 oktober, 16 november & 21 december** (Chanoekalunch van 11.00 tot 13.00 uur, toegang € 8,-). **Aanmelden bij Theo via 0181 63 74 87 of via streek.de.leeuwe@planet.nl of bij Yvonne via 010 45 88 797 of via y.denneboom@hetnet.nl**

Utrecht

Joods café

De NIG en de LJG Utrecht starten dit najaar samen met JMW een Joods café voor mensen met een Joodse achtergrond (en hun niet-joodse partners) in de regio Utrecht. Nadere informatie volgt via JMW en de Joodse media.

Informatie via activiteiten@joodswelzijn.nl

Zaandam

Misjpoje aan de Zaan

Een keer per maand op woensdag van 10.00 tot 12.00 uur. Bijdrage € 5,-. Data: **28 september** (Rosj hasjana), **26 oktober, 30 november & 21 december** (Chanoeka).

Informatie & aanmelden bij Erna Houtkooper via 06 22 47 31 71 of via erna.houtkooper@hetnet.nl.

Nieuwsbrief

Wilt u de JMW-nieuwsbrief ontvangen? Zijn er gegevens gewijzigd zoals uw emailadres of adresgegevens? Of heeft u vragen? Geef het aan ons door via activiteiten@joodswelzijn.nl

Lev is het activiteitencentrum van JMW, voor iedereen van 60+ zelfstandig wonend met een Joodse achtergrond en/of partner. Lev is geopend, tijdens activiteiten, van maandag t/m donderdag van 10.00-16.30 uur.

Wegens de Hoge feestdagen is Lev gesloten op volgende dagen: **26 en 27 september** en op **5, 10, 11, 17 en 18 oktober**.

Activiteiten

Al onze activiteiten worden gedeeld via de website, nieuwsbrief en de sociale media-kanalen. Houd deze goed in de gaten voor actuele updates!

Meer informatie via lev@joodswelzijn.nl.

Maandag Matinee

Iedere eerste maandag van de maand om 13.00 uur vertonen we een film (evt. samen lunchen vanaf 12.00 uur) en na afloop koffie of thee. Kosten € 5,00 (met lunch € 12,50). Data: **3 oktober, 7 november & 5 december**.

Joodse cultuur geschiedenis met Victor Brilleman

Iedere dinsdag van 14.00 tot 15.30 uur. Kosten € 5,00 per les.

Ontmoeting op de donderdagochtend

Iedere donderdag van 10.00 - 12.00 uur. Kosten € 2,50 incl. koffie/thee. Voor iedereen die op zoek is naar ontmoeting, vriendschap en gezelligheid.

Rosj Hasjana High Tea

Donderdag 29 september van 16.00 tot 18.00 uur. Kosten € 18,50. Meld u snel aan, er is beperkt plek!

Vertoning van de documentaire Mokum

Donderdag 3 en 17 november (2 delen) van 12.30 - 15.00 uur. Kosten voor film en lunch € 12,50.

Verder hebben we ook nog

Wandelen, schilderen en tekenen, conversatie Ivriet, lezingen en meer.

Informatie en aanmelden via lev@joodswelzijn.nl of via **06-51780851** (Lev-secretariaat).

Catom is het Israëlische label van JMW

Uitdagingen van Relocation en Immigratie

Een programma voor Israël's die in Nederland wonen o.l.v. Michal Madar Porat, psychotherapeut en maatschappelijk werker. 10 bijeenkomsten in Amsterdam op donderdagen van 10.00 tot 12.00 uur. Data: **8, 15, 22 & 29 september, 6 & 27 oktober en 3, 17, 10 & 24 november**. Kosten voor de hele cursus: € 100,-. Voertaal Hebreeuws.

Aanmelden via catom@joodswelzijn.nl

Ontmoetingsgroep voor Israëlische 65-plussers in Amstelveen

Een keer per maand op donderdag van 10.30 tot 12.30 uur. Toegang € 10,-. Data: **29 september** (theater improvisatie), **27 oktober** (het brein op latere leeftijd), **24 november** (luchworkshop) & **22 december** (Chanoeka viering).

Informatie en aanmelden bij Gili via 06 45 50 57 23 of bij Helen via 06 46 31 06 15.

Filmvertoning:

Perfect Strangers

Dinsdag 1 november om 20.00 uur te Amstelveen (i.s.m. JMW), i.h.k.v. Seret, het Israëlische filmfestival. Voertaal: Hebreeuws (met Engelse ondertiteling).

Aanmelden via catom@joodswelzijn.nl

Voor up-to-date informatie over de activiteiten van Catom, bezoek onze Facebook pagina Catom of meld je aan voor onze mailinglijst via catom@joodswelzijn.nl.

*Freyda – Jong & Joods
Het jongerenlabel van JMW*

Soekot viering

Donderdag 13 oktober: Soekot viering in Amsterdam in een prachtige buurtkas!

Informatie en aanmelden via welkom@freyda.nl of via onze website www.freyda.nl/agenda

Woon je in Rotterdam? Op **16 oktober** ben je welkom bij de Soekotviering aldaar. Zie hierboven!

Wil je meer weten over Freyda of wil je ons iets vragen? Neem contact met ons op via welkom@freyda.nl. Volg je ons al op sociale media? Je kunt ons vinden op Instagram en Facebook onder: [Wijzijnfreyda](https://www.facebook.com/Wijzijnfreyda)

JMW, Catom en Freyda worden mogelijk gemaakt door Maror.

**Disclaimer: er kunnen veranderingen komen op het programma.*

Sjoekertjes

Joodse Bridge Club

De Joodse Bridge Club JBC in Amsterdam is de enige Joodse bridgeclub in Nederland. In 2023 bestaan we 50 jaar. Iedere maandagavond komen de leden bij elkaar om te bridgen. Iedereen met een Joodse achtergrond is welkom. Vanaf 24 oktober 2022 organiseren we 10 lessen voor beginners, iedere maandagavond van 19.45 tot 21.45 uur, in Buitenveldert. De kosten voor deelname bedragen €100. Besluit u daarna om lid van JBC te worden dan krijgt u € 50 korting op de contributie.

Contact: jbc.bestuur@gmail.com

Help Het Stenen Archief

Het Stenen Archief probeert de ontmoeting met uw voorouders mogelijk te maken door de Joodse begraafplaatsen in Nederland te inventariseren, te fotograferen, te ontcijferen en te vertalen, en tenslotte te digitaliseren, om na zorgvuldig historisch en genealogisch onderzoek opgenomen te worden in een uitgebreide database, waarin nu 240 Joodse begraafplaatsen in Nederland een 'rustplek' hebben gevonden, waarvan er al 141 volledig in kaart gebracht zijn. Op dit moment wordt er door vrijwilligers van het Stenen Archief een grote schoonmaakactie uitgevoerd op de bekendste begraafplaats van Joods Nederland: Muiderberg. Bij onze werkzaamheden kunnen we best wel wat hulp gebruiken, want er ligt naast de onderhoudswerkzaamheden ook nog een mooie taak op ons te wachten: het in kaart brengen van veld A van de begraafplaats, waar de oudste leden van de Askenazische gemeenschap van Amsterdam vanaf 1642 begraven werden.

Wilt u ons helpen? Stuur dan een mailtje naar onze secretaris Jos Goudekot: goudekot@ziggo.nl.

Website www.stenenarchief.nl

Informatie Léon Eijnsman

Voor het project Namen en Nummers in Breda ben ik op zoek naar informatie over Léon Eijnsman, die in 1942 is vermoord in Auschwitz. Hij is slechts vijf jaar geworden. Hij woonde in de buurt waar ik ook al zo'n 40 jaar woon. Het adres van de familie Eijnsman was Achillesstraat 95. Via de website joodsmo-nument.nl kreeg ik de melding dat er een JOKOS-dossier (nummer 40358) over het gezin Eijnsman aanwezig is op het Gemeentearchief van Amsterdam. Voor inzage heb ik toestemming nodig van Joods maatschappelijk werk. Om privacy redenen heb ik geen toestemming gekregen. Wel heb ik begrepen dat er nog familie (nabestaanden) zijn van dit gezin Eijnsman. Ik zou het heel fijn vinden om met de familie in contact te komen om via die weg meer informatie te verkrijgen over Léon Eijnsman.

Adje Huijbregts

adjehuijbregts55@gmail.com

Struikelstenen:

Familie De Groot-Vlessing uit Den Haag

Op 29 juni plaatsten wij struikelstenen bij het pand Cornelis van der Lijnstraat 8 in Den Haag voor het echtpaar Alexander de Groot (1903 te Amsterdam-194?), Duifje (Dé) Sientje de Groot-Vlessing (1909 te Delft-1976), hun zoon Robert Isaac de Groot (1936 te Rotterdam-1943) en haar vader Hartoch Vlessing (1881-1942). Alleen Duifje overleefde de oorlog. Zij stierf in Leidschendam in Huize Schoorwijk. Wij (kleinkinderen van het echtpaar dat Alexander en Duifje een laatste onderduikadres bood alvorens te worden verraden) zijn op zoek naar foto's van deze familie, in het bijzonder van Robert Isaac en Hartoch. Ook zijn wij op zoek naar de begraafplaats van Duifje die we ondanks een grondige speurtocht niet hebben kunnen vinden.

Peter C. Wever, pcwever@yahoo.com

Familie Velleman uit Ellecom

In Ellecom woonden in de tweede wereldoorlog Isaac Velleman 28-3-1889 31-1-1943 Auschwitz, Mientje Eva Velleman-Katz 2-10-1910 12-10-1942 Auschwitz, Mozes Velleman

22-2-1936 12-10-42 Auschwitz. Zij woonden sinds 1939 op de Zutphen-sestraatweg 12 te Ellecom en zijn weggevoerd begin oktober 1942. Wij zoeken in verband met het plaatsen van Stolpersteinen familieleden om hun verhaal compleet te maken. Zij woonden schuin tegenover "Palestina" het huis waarin 139 Joodse mannen "woonden" die op Avegoor (opleidingscentrum van De Nederlandse SS) vreselijk zwaar werk moesten verzetten en daarbij onmenselijk werden behandeld. Als U daarover verhalen hebt mag U die mij ook sturen. Nettie Dekker, Ellecom. Mail: nettiedekker@gmail.com

Familie Bramson, Haarlem

Zoek familieleden Bramson, verwant aan Henriette Beek Bramson, dochter van Jacob Bramson uit Zwolle en Elisabeth Cohen uit Rotterdam. November 2022 worden er Stolpersteine geplaatst in Haarlem voor Henriette en haar kinderen en voor haar zus Konstance en haar dochter.

Neem aub contact op via paulbeek_1956@yahoo.com

Contact:

Wandelmaatje gezocht

Ik, vrouw 60+ ben op zoek naar een wandelmaatje (vr.) om samen (NS) LAW wandelingen te lopen van + 15 km, meer of minder km in overleg. Het plan is om samen elkaar ergens te treffen (NS station) in Nederland en een mooie route te wandelen en daarnaast gezellig een terrasje te pakken.

Lijkt het je leuk om iets af te spreken en/of nader kennis te maken dan kun je je reactie sturen naar r.halberstadt@hotmail.com

Koffie en praatgroep Den Haag

Elke laatste vrijdag van de maand komen we gezellig bijeen van 11.00 tot ongeveer 13.00 uur. Warmte, gezelligheid en humor is de rode draad. Kom eens langs! De eerste keer na de vakantie is 30 september a.s.

Bel of mail: 0615638014 of stellalens@ziggo.nl

Geef ook een sjoekertje op!
Mail naar benjamin@joodswelzijn.nl

Uiterlijk 10 november voor het Chanoeka nummer dat in de week van 5 december verschijnt.

Gespreksgroepen

Is een gespreksgroep iets voor jou? Ja, een gespreksgroep is voor iedereen die goed kan luisteren en graag zijn of haar ervaringen wil delen. Het is voor mensen vaak prettig om zaken met elkaar te delen in een veilige (Joodse) omgeving, doordat er herkenning te vinden is in elkaars verhaal. Op deze manier vind je erkenning voor je eigen gedachten en dilemma's.

De komende tijd starten we met de volgende gespreksgroepen:

Nabestaanden het verlies van een dierbare / Rouw en Verliesgroep

Het verlies van een dierbare is ingrijpend en brengt veel emoties en gevoelens met zich mee. Wie rouwt, doet dat op zijn eigen manier en in zijn eigen tempo. Maar verder heeft iedereen te maken met verdriet en pijn. De gespreksgroep voor nabestaanden zal gedurende een aantal maanden zes keer bij elkaar komen. Twee (groeps) maatschappelijk werkers begeleiden de bijeenkomsten in alle vertrouwelijkheid en veiligheid.

Deze groep start op 9 november in Zwolle. Graag horen wij het wanneer u interesse heeft in deze groep.

De tweede generatie (Rotterdam, Den Haag en Amsterdam)

Jarenlang was er geen aandacht voor de zogenaamde tweede generatie. Inmiddels is dat veranderd. Het oorlogsverleden van de ouders kan in meer of mindere mate invloed hebben op het leven van de kinderen. Een gesprek met mensen met soortgelijke ervaringen wordt door velen als prettig en behulpzaam ervaren.

Deze groepen starten eind oktober/begin november. Er zijn nog enkele plaatsen beschikbaar. U kunt zich nog aanmelden voor een groep in Rotterdam, Den Haag of Amsterdam.

Nieuwe schrijfgroep (Dieren)

Einde van dit jaar / begin volgend jaar start er een nieuwe schrijfgroep in Dieren. Onder begeleiding van een groepshulpverlener schrijf je per bijeenkomst twee stukjes over een bepaald thema. Op deze manier creëer je een "mozaïek van je leven". We lezen de geschreven stukjes voor, je ontvangt feedback van de groep en de groepshulpverlener waardoor er (h)erkenning ontstaat.

Voor alle gespreksgroepen geldt dat deze alleen doorgaan bij voldoende aanmeldingen.

Meer informatie en aanmelden via spreekuur@joodswelzijn.nl of telefonisch via 088-1652200.

Het landelijk telefonisch spreekuur maatschappelijk werk is op werkdagen van 9.00 tot 17.00 uur via T: 088 165 22 00.

ALGEMEEN:

JMW

Van Boshuizenstraat 12
1083 BA Amsterdam

T: 088-1652200

E: info@joodswelzijn.nl

www.joodswelzijn.nl en freyda.nl

JMW BUREAUS:

Arnhem

Mr. E.N. van Kleffenstraat 6 (Station 026)

6842 CV Arnhem

Dit is alleen een bezoekadres, en kan alleen op afspraak bezocht worden

Den Haag

Koninginnegracht 19 (Taurogebouw)
2514 AB Den Haag

Rotterdam

Het Huis van de Wijk
Kipstraat 37
3011 RS Rotterdam

Lev – Informatie- en ontmoetingscentrum 60+

Kastelenstraat 80
1083 DE Amsterdam

Clënten- en Deelnemersraad (CDR)

Iedereen die met JMW te maken krijgt als cliënt, deelnemer of gebruiker van onze diensten, kan terecht bij de Clënten- en Deelnemersraad (CDR). De raad is een belangrijke schakel tussen u en de organisatie en kan uw belangen behartigen, maar ook ideeën overbrengen, (veranderende) behoeftes signaleren en vanuit de doelgroep adviseren.

De Clënten- en Deelnemersraad en JMW hebben onderlinge afspraken gemaakt over de medezeggenschap en inspraak van cliënten via de CDR.

Voor de CDR is het belangrijk van u, als gebruiker van de diensten van JMW, te horen hoe u over het werk van JMW denkt. Daarom nodigen wij u uit om contact met ons op te nemen. Uw ervaringen, ideeën en suggesties zijn van harte welkom. De CDR is geen klachtencommissie, maar komt wel op voor uw belangen. U kunt mailen naar cdr@joodswelzijn.nl

Huidige leden: Joost Weijel, Marguerite Berreklouw, Erica Polak, Femke Roos (*voorzitter*) en Nico Peper

Zie ook: joodswelzijn.nl/over-jmw/cliënten-en-deelnemersraad

De Benjamin wordt vooral gemaakt door een redactie van vrijwilligers:

Karien Anstadt
Voormalig
medewerker van
JMW

Lea van Coeverden
Journalist

Marianne Fuchs
Voormalig
medewerker
van JMW

Manja Pauka
Redactielid vanuit
haar huidige functie
bij JMW

Wouter van der Schaaf z.l.
Was werkzaam
in het onderwijs

Leslie Schwartz
Redactielid vanuit
haar huidige functie
bij JMW

Patrick Sternfeld
Achtergrond in HR

Jolan Toff
Voormalig
medewerker van
JMW

Kleding aan huis

Een mooie rok of fleurige blouse, warme pullover of comfortabele pantalon zijn een welkome aanvulling op iedere garderobe ongeacht het seizoen. Zelf op pad gaan om het kledingstuk te vinden dat zo fijn combineert met wat u al in de kast heeft hangen, kan een uitdaging zijn. Daarom komt **Kleding aan huis** graag naar u toe. Uw huiskamer wordt uw persoonlijke showroom, waar ook uw familie of ander bezoek van harte is uitgenodigd.

Kleding aan huis presenteert een collectie kledingstukken, samengesteld naar uw wensen. Van klassiek tot modern, het assortiment is groot. U kunt op uw gemak in uw eigen tempo passen. De deskundige kledingadviseuse helpt graag met het maken van de juiste keuze en in het combineren met kledingstukken die u graag draagt. Het bezoek is vrijblijvend, u heeft geen aankoopverplichting.

Prijs zonder ledenvoordeel:

- bijvoorbeeld T-shirt, blouse vanaf € 49,95
- overhemd vanaf € 39,95

Ledenvoordeel:

- 5% korting op de gehele collectie
- geen voorrijkosten

Deze service wordt aangeboden via Amstelring Ledenservice. Kijk voor meer informatie op **www.amstelringledenservice.nl** of bel tijdens werkdagen van 08.30 uur - 17.00 uur met **020 - 333 5100**.

Benjamin Service Pakket (BSP) voor iedereen met een Joodse achtergrond en hun partners.

Wanneer u lid wordt van het Benjamin Service Pakket, kunt u gebruik maken van alle aanbiedingen op zorg- en gemaksdiensten, artikelen en cursussen van Amstelring Ledenservice, met daarbovenop specifieke Joodse diensten.

Neem voor informatie over het Benjamin Service Pakket en aanmelden contact op met **lev@joodswelzijn.nl** of bel Roos Bar-Ephraïm **06-12202914**.

De specifieke Joodse diensten kunt u lezen op **www.joodswelzijn.nl/bsp**

Antwoordbon 129

naam	voorletter(s)	voornaam
adres	postcode	woonplaats
telefoon mobiel	e-mail	
☐ man ☐ vrouw		

Privacyreglement zie: **www.joodswelzijn.nl/privacy-veiligheid-klachten**

☐ Ik wil graag een **gratis abonnement** op de Benjamin.

☐ Ik wil graag informatie over de **gesproken** Benjamin.

☐ Ik wil graag lid worden van het **Benjamin Service Pakket**.

☐ en hierbij machtig ik **Amstelring** voor de automatische incasso van de jaarlijkse bijdrage voor het Benjamin Service Pakket

Mijn IBAN

Maak het hokje van uw keuze zwart. Uw persoonlijke gegevens worden conform de wet op de privacy behandeld.

datum

handtekening

☐ Ik wil graag de Benjamin **in het buitenland** ontvangen.
(U ontvangt een factuur).

Deze bon zenden naar:

JMW – Benjamin abonnementenadministratie
VAN BOSHUIZENSTRAAT 12,
1083 BA AMSTERDAM

Klezmer *in Bellevue*

JMW
presenteert

ZONDAG 11 DECEMBER 2022
THEATER BELLEVUE, AMSTERDAM

KlezPlus brengt een repertoire bestaande uit klassieke klezmermuziek, bekende Joodse melodieën en originele composities. Van razendsnelle *freylachs* tot ingetogen *terkishers* en alles er tussenin. Gevarieerde Joodse klanken uit Oost-Europa, de Balkanlanden, Spanje en elders.

Zaal open: 14.00 uur • Aanvang: 14.30 uur
Kosten € 20,00 per persoon incl. koffie/thee
Aanmelden verplicht: graag vóór 28 november via activiteiten@joodswelzijn.nl
of telefonisch op **088 - 165 22 00**